

ПСИХОПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Збірник тез доповідей за матеріалами
Всеукраїнського наукового полілогу

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ЧЕРКАСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ
ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

ПСИХОПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Збірник тез доповідей за матеріалами
Всеукраїнського наукового полілогу
за загальною редакцією кандидата психологічних наук, доцента
П.В. Теслюка

м. Черкаси – 24 жовтня 2023 року

УДК 159.9.316.62

П 84

Рекомендовано до друку вченою радою комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради». Протокол № 4 від 16 листопада 2023 року.

Редакційна колегія:

Піковець Н.В., кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»;

Руденко І.М., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»;

Теслюк П.В., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»;

П 84

Психопрофілактика агресивної поведінки здобувачів освіти в умовах сьогодення: збірник тез доповідей за матеріалами Всеукраїнського наукового полілогу (м. Черкаси, 24 жовтня 2023 р). / за ред. П.В. Теслюка. Черкаси: КНЗ «ЧОІПОПП ЧОР», 2023. 88 с. (Електронна книга).

У матеріалах Всеукраїнського наукового полілогу представлено теоретико-практичні розробки науково-педагогічних працівників закладів вищої та післядипломної освіти, магістрантів, практичних психологів закладів загальної середньої та дошкільної освіти. Представлені тези доповідей охоплюють наступні питання: психологічні основи явища агресії; особливості агресивної поведінки здобувачів освіти різних вікових категорій; соціально-психологічні фактори агресивної поведінки здобувачів освіти в умовах воєнного стану в Україні; психолого-педагогічні та організаційні засоби попередження проявів агресії здобувачів освіти в умовах сьогодення.

Відповідальність за автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів та грамотність несуть автори публікацій.

© Колектив авторів, 2023

© КНЗ «ЧОІПОПП ЧОР», 2023.

ЗМІСТ

Передмова	5
Абрамова Євгенія. Агресія як соціально-психологічний епіфеномен руху чайлдфрі.....	6
Блищик Антоніна. Особливості розвитку емоційного інтелекту особистості молодшого школяра.....	10
Богдан Любов. Агресивна поведінка як прояв безсилля та безпорадності в умовах сьогодення.....	15
Величко Ольга. Агресивна поведінка дітей молодшого шкільного віку.....	20
Гульбс Ольга, Паламаренко Леся Особливості девіантної поведінки учнів початкової школи.....	25
Дудник Оксана, Гнатюк Дар'я. Профілактика та корекція асоціальної поведінки підлітків та старшокласників.....	28
Іванова Анжела. Емоційний інтелект як фактор вирішення конфліктів.....	34
Лузіна Світлана. Агресія в родині та її вплив на емоційний розвиток дитини.....	38
Луканюк Діана. Агресія як психологічний бар'єр на шляху до самореалізації в ранньому юнацькому віці.....	43
Перепелюк Тетяна, Руда Каріна. Стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях у трудовому колективі.....	47
Піковець Наталія. Проблема агресивної поведінки дітей та підлітків в умовах війни.....	49
Пономаренко Діана. Вплив стилів сімейного виховання на розвиток агресії юнаків.....	54
Середа Тетяна. Особливості агресивної поведінки здобувачів освіти підліткового віку.....	59
Таран Мар'яна. Агресивність поведінки як глибинно-психологічна передумова вибору професії психолога.....	63
Теслюк Павло, Коваль Наталія. Особливості аутоагресивної поведінки у здобувачів освіти юнацького віку.....	68
Тульговець Лауріта. Психологічні особливості впливу самооцінки на агресивність у осіб юнацького віку.....	71
Фисина Надія. Агресія та імпульсивність як форми захисної реакції у дітей 6-7 років з невротичними проявами	75
Шкляр Ірина. Прояви агресивності у підлітків із розладами харчової поведінки.....	78
Юріна Юлія Доцільність використання профілактичних та корекційних програм для подолання дитячої агресії.....	83

ПЕРЕДМОВА

Проблема агресії людини має універсальний характер, спостерігається при всіх формах суспільного устрою, окреслює характерні особливості психологічної природи людини і виходить далеко за межі проблематики діяльності закладів освіти.

Одним із завдань в діяльності управлінь освіти і науки обласних державних адміністрацій визначено запобігання булінгу (цькування), інших негативних явищ серед неповнолітніх у закладах освіти. Відповідно, першочергового значення набувають уміння педагогів упереджувати агресивну поведінку здобувачів освіти.

Повага до особистості учня, доброзичливість і позитивне ставлення, довіра у відносинах, соціальне партнерство, діалогічність взаємодії всіх учасників освітнього процесу (учителів, батьків, учнів, у тому числі з особливими освітніми потребами), розподілене лідерство виступають основними принципами педагогіки партнерства, що є частиною формули Нової української школи. Реалізація поставлених реформою завдань можлива лише за умови постійного особистісного вдосконалення педагогічних колективів шкіл та батьків, відсутності деструктивних особистісних проявів (агресія, заздрощі, негативізм тощо) в учасників освітнього процесу, а також набуття педагогічними працівниками знань щодо психологічних основ явища агресії, особливостей агресивної поведінки здобувачів освіти різних вікових категорій, соціально-психологічних факторів агресивної поведінки вихованців в умовах воєнного стану в Україні, та здатності до психопрофілактики проявів агресії у дітей.

Павло Теслюк,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології КНЗ

«Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Тези доповідей
учасників Всеукраїнського наукового полілогу «Психопрофілактика
агресивної поведінки здобувачів освіти в умовах сьогодення»

УДК 316.62

Абрамова Євгенія Олександрівна

магістрантка II курсу психологічного факультету
спеціальності 053 «Психологія»

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Науковий керівник: Манжара Світлана Олегівна доктор філософії,
викладач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського
національного університету імені Богдана Хмельницького

АГРЕСІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЕПІФЕНОМЕН
РУХУ ЧАЙЛДФРІ

«Не народитися взагалі
це найкраще,
що може статися...»
(Софокл)

Сучасний світ надзвичайний: він відкритий для нового, розвинений, високотехнологічний та щодня цілеспрямовано рухається до змін. Людина, як і суспільство в цілому, намагається іти в ногу з часом, та бути на рівні із оточуючим світом. Але досягаючи нових вершин, людям доводиться від чогось відмовитися, чимось жертвувати.

Часто виявляється, що зайвою ланкою в боротьбі за сучасність стає дітонародження та сім'я в класичному її розумінні. Дедалі частіше у соціумі поширююся наративи нової нормальності, а саме бездітності. Разом із змінами пріоритетів людей змінюються і їхні сімейні цінності. Вони поступово перестають бути провідними. А продовження роду перестає бути основою виживання, репродуктивний інстинкт розчиняється у часі та просторі. Варто

зазначити, що для України феномен чайлдфрі – це відносно нове поняття, яке тільки почало досліджуватися. Наше суспільство ще тільки готується прийняти цю нову та чужорідну для нас ідею. А представники ідеології досить часто піддаються нерозумінню, агресії, а інколи навіть вівдвертому остракізму.

Тобто, не дивлячись на те, що добровільна бездітність стає все більш природнім явищем, бездітні люди (особливо жінки) стикаються з соціальними санкціями за відмову виконувати свою репродуктивну функцію, і в цілому сприймаються більш негативно, ніж бездітні люди (які хочуть мати дітей, але не можуть). Такі санкції включають соціальні конфронтації, в яких інші ставлять під сумнів або оскаржують легітимність їхньої бездітної ідентичності.

Висвітлення добровільної бездітності в засобах масової інформації просуває ідею про те, що материнство і жіночність нероздільні, і що добровільна бездітність це проблема, яка в першу чергу негативно впливає на жінок. Тобто, яким би не було прогресивним суспільство, питання особистого вибору завжди звучить досить гостро.

Жінки які не ставлять за основну життєву мету репродуктивну функцію, сприймаються соціумом як небезпечні, дивні «чужоземки». Суспільство як велике плем'я не приймає жінку, яка руйнує традиційні сімейні цінності. Їй просто не знайдеться місця серед жінок, які потонули в материнстві. Осуд, агресія, насмішки, жарти – ті явища, з якими хоч раз стикалися прихильники течії «не батьків»

Цікавими є ідеї Б. Фрідан. яка активно протестує проти факту, що жінки реалізують себе лише в родині, народжуючи та виховуючи дітей. Суспільство намагається прищепити жінці, що все, що від них вимагається – це з раннього дівочтва присвятити себе пошукам чоловіка і народженню дітей [2]

Хоча жінка ніколи ще не була такою соціально вільною, як може бути зараз. Ніколи ще не мала можливості вирішувати коли їй вагітніти, скільки дітей їй народжувати та чи народжувати взагалі. І на перший погляд це абсолютна та беззаперечна свобода, яка нарешті наступила, але за нею все одно криється соціальний осуд, недовіра та обезцінення. Соціум намагається

агресивно відстоювати права традиційної родини, транслюючи прибічникам течії своє невдоволення та неприйняття.

Основний лейтмотивом, який об'єднує течію чайлдфрі можна вважати гедонізм та небажання змінювати заскорудлий ритм свого життя. Послідовники даної ідеології оцінюють та добре розуміють всі ризики батьківства, яких досить багато. Сюди можна віднести і вірогідність появи дитини з фізичними вадами, і дорого вартісне утримання, і складнощі у вихованні і т.д. Для людей, у яких батьківський інстинкт відсутній, народження нового життя – це завжди провальний та не перспективний проєкт, який ніколи себе не окупить.

Також існує ймовірність, що певний відсоток дітовідмовників це саме ті люди, які потрапили в «пастку низької фертильності» [1]

Цінності «вільних від дітей» орієнтовані в першу чергу на власний комфорт, само актуалізацію та кар'єрне зростання. У рівнянні: робота, хобі та дитина, остання виходить зайвою. Це люди, які відкриті новим досвідам, навчанню, творчості та експериментам. Але вирішуючи найскладніші життєві виклики, вони старанно оминають найтяжчий для них – дітонародження.

Розуміння та рефлексія реальності демотивує майбутніх батьків народжувати. Усвідомлюючи всі геополітичні та кліматичні загрози та й взагалі шлях людства у перспективі, прибічники течії чайлдфрі розуміють, що не варто народжувати у такому недосконалому світі. Зменшення кількості новонароджених розглядається як внесок до управління популяцією та бажанням зменшити людський вплив на планету. Саме за домінуючий гедонізм досить часто й засуджують «чайлдфрі» традиційні родини.

Відома соціологиня Енн Оклі аналізуючи історію материнства показує, як у добу модерну чоловіки-професіонали (медики, психологи, педагоги) почали контролювати жіночі репродуктивні процеси. Вона вважає, що жінка коли дізнається про свою вагітність, переживає спочатку ейфорію та радість, які плавно переходять до пасивного стану та розпачу. І лише скорившись долі жінка приймає своє материнство. Усі етапи: вагітність, пологи, післяпологовий

стан, — описані як досить складні та неприємні. Сили матері та її особистість помітно мізерніють з кожним пройденим етапом. [3]

Але не дивлячись на те, що суспільство бачить та розуміє складну материнську долю, у більшості випадків «дітовідмовники» сприймаються виключно як егоїсти, які лише прикриваються великими ідеями заради безтурботного життя.

На тлі такого емоційного напруження відбувається досить поширене явище - сутички прихильників «чайлдфрі» та традиційних матерів на теренах інтернету. Віртуальні спільноти перетворюються на поле жорстокої битви, де виступають два протилежних табори: «чайлдфрі» та традиційні мами. Картина світу очима класичної матері розділена на два стани : «свої» та «чужі», де роль «чужих» відведена людям, які відмовляються народжувати. На них направлена відверто негативна реакція та супротив. А міноритарна частина суспільства в обличчі «дітовідмовників» також використовує агресію у відповідь ,таким чином захищаючи свої кордони.

Варто додати, що для середньостатистичного українця, досить складно відійти від традиційних цінностей та відкинути авторитет старшого покоління, тому навіть підтримуючи ідеї субкультури «вільних від дітей», погоджуючись з поглядами антинаталізму, людині вкрай складно відступитися від традицій та норм суспільства. Бо існує висока вірогідність агресивної відповіді від оточення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Lutz W. The Low-Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe / W. Lutz, V. Skirbekk, M. Testa. // Vienna Yearbook of Population Research. – 2006. – С. 167–192
2. Friedan B. The Feminine Mystique / Betty Friedan. – London: Penguin, 2010. – 269 с.
3. Juliet M. View all formats and editions / M. Juliet, O. Ann – : Oakley, Ann. The Rights and Wrongs of Women. — Harmondsworth: Penguin, 1976. – P. 54.

УДК 316.62

Блищук Антоніна Олексіївна, магістрантка II курсу факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв спеціальності 053 «Психологія» Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: **Папуча М. В.**, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Агресивна поведінка дітей є вельми актуальною проблемою. Підвищена агресивність дітей – одна з найгостріших проблем не тільки для педагогів і психологів, але й для суспільства. Причиною дитячої агресії в умовах сьогодення є вікові особливості розвитку, пригнічена злість, тривога, прагнення контролювати ситуацію або захистити себе та свої речі, а також недостатньо розвинений емоційний інтелект.

У молодшому шкільному віці, який відзначається високою сенситивністю і гнучкістю всіх психічних процесів, триває активне емоційне становлення дитини. В шкільному середовищі взаємодії з однолітками та дорослими в учнів розвиваються такі соціальні емоції, як самолюбство і здатність до співчуття. Через осмислення власних емоцій та вчинків відбувається становлення самосвідомості, здатності до рефлексії і децентрації, тобто формується вміння розуміти почуття іншого та враховувати його потреби у спільній діяльності. Виникають підвищена чутливість і вразливість, що виражається у болісних переживаннях та щирому вираженні радості або смутку, задоволення чи незадоволення.

У молодшому шкільному віці емоційний інтелект на когнітивному рівні виступає як властивість суб'єкта навчальної діяльності, яка є провідною на

цьому віковому етапі, і проявляється у здатності дитини розуміти та управляти своїми емоціями і почуттями.

Зі вступом до школи молодший школяр починає засвоювати багато пізнавальної інформації, що сприяє, своєю чергою, виникненню більш складних теоретичних форм мислення та розвитку інтелектуальної рефлексії як одного з найважливіших психологічних новоутворень цього віку.

Дитина починає усвідомлювати зміст почуттів, набуває здатності до узагальненого переживання, «інтелектуалізації афекту». Водночас у молодшому шкільному віці відбувається розвиток довільності психічних процесів, що забезпечує уміння володіти собою, керувати своїми емоціями.

Таким чином, зазначені новоутворення сприяють емоційному самопізнанню та умінню молодших школярів управляти емоціями.

Аналіз сучасної літератури дозволяє зробити висновок про те, що успішність особистості молодшого школяра залежить не стільки від загального рівня інтелекту і спеціальних знань, скільки від емоційної компетентності [4], що ґрунтується на емоційному інтелекті, саме емоційний інтелект лежить в основі регуляції і є провідним чинником успішної соціальної активності учня.

Дж. Мейєр і П. Селовей [5], розглядаючи емоційний інтелект в якості найважливішої складової життєдіяльності, стверджують, що високий емоційний інтелект школяра сприяє розвиненій самосвідомості, допомагає справлятися з перешкодами, не дозволяючи емоціям, як позитивним, так і негативним, проявлятися надмірно.

Розвинена здатність розуміти власні почуття, на думку І.М. Андрєєвої [3], припускає відкритість власним переживанням і забезпечує психологічне здоров'я молодших школярів. Емоції відбивають індивідуальну реакцію індивіда на зовнішні події, їх валентність є показником благополуччя або дискомфорту [3]. Здатність розуміти свої емоції має на увазі, як уміння занурюватися у власні емоційні стани, так і уміння аналізувати емоції для прийняття рішення, що найбільш відповідає ситуації і потребам учнів початкової школи [3]. Уміння управляти власними емоціями є найважливішим

чинником емоційної стійкості. За даними дослідників [4] ця здатність емоційного інтелекту школяра корелює з розвиненими соціальними навичками, переважанням позитивних стосунків з оточуючими і близькими людьми. У цьому сенсі, емоційний інтелект виступає критерієм психологічної культури, оскільки вона визначається не стільки розвиненим самоконтролем, скільки прагненням управляти емоціями, щоб дотримуватися гуманістичних норм в стосунках з оточуючими людьми [4].

Розуміння емоцій інших людей є ключовим чинником успішності особистості школяра в міжособистісному спілкуванні, оскільки дозволяє діяти розумно в людських відносинах [3]. Ця здатність емоційного інтелекту є інтелектуальною основою емпатії, згідно М.А. Манойлової [5], разом з розумінням власних емоцій, забезпечує прийняття емоційних переживань інших людей. Розуміння почуттів іншого робить людину емоційно мудрою, уміючою знайти потрібні слова в складній ситуації [5].

Здатність управляти емоціями інших людей дозволяє особистості мотивувати іншу людину, надихати, стимулювати і підтримувати її позитивні зміни. На думку ряду дослідників [4; 5], саме ця здатність емоційного інтелекту найтісніше пов'язана з лідерськими і управлінськими здібностями, коли необхідно вміти знаходити найкращі засоби впливу на іншу людину. Уміння використати емоції для самомотивації потрібне особистості для підтримки високої мотивації до праці, особливо в складних умовах, коли робота пов'язана з навантаженням, наприклад, таким як відповідальність за життя та здоров'я іншої людини [2].

І.Ю. Філіпова підкреслює, що емоції направляють пізнання, є джерелом енергії і захопленості, емоції надають життю сенс. Здатність використати емоції для самомотивації є ключовим чинником досягнення успіху сучасного школяра. Високий емоційний інтелект обумовлює емоційну компетентність.

Д.В. Люсін стверджує [2], що впевненість у власній емоційній компетентності пов'язана з позитивним образом «Я» і самооцінкою. Особистість, упевнена у своїй здатності розуміти і управляти емоціями, більш

ефективна в міжособистісній взаємодії з однолітками. Таким чином, за допомогою емоційного інтелекту здійснюється рефлексивний аналіз емоцій, емоційний інтелект впливає на мотиваційну сферу особистості школяра, взаємозв'язаний з самоставленням, забезпечує емоційну стійкість, опосередкує успішність міжособистісних стосунків і продуктивність діяльності.

Емоційний інтелект дозволяє глибше зрозуміти себе і оточуючих людей, сприяє формуванню соціальної відповідальності. Л.М. Даукша припускає [1], що емоційний інтелект пов'язаний з моральністю особистості. Здатність розуміти емоції інших людей, ставити себе на місце іншого, на думку дослідниці, спонукає дотримуватися морально-етичних принципів. І.М. Андрєєва підкреслює [3], що гуманістичні цінності розвиваються лише у емоційно компетентної особистості.

Отже, емоційний інтелект молодшого школяра має найважливіше значення у формуванні сенсожиттєвих цінностей особистості.

Емоційний інтелект дозволяє визначити міру відповідності особистості і середовища, і таким чином виявляється пов'язаним з почуттям психологічного благополуччя. Від сучасної особистості школяра вимагається постійний саморозвиток, як професійний, так і особистісний. Емоційний інтелект, що включає здібності до розуміння і управління емоціями, самомотивацію розглядається дослідниками в якості провідного чинника самореалізації, професійного і особистісного зростання, тенденції до самоактуалізації.

Емоційний інтелект молодшого школяра спонукає вчитися, розвиватися і творити, сприяє формуванню установки на співпрацю і успіх. Високий емоційний інтелект, що гармонізує емоції і розум, когнітивні і емоційні процеси виступає критерієм цілісного розвитку і внутрішньої свободи особистості.

Тому здатність молодшого школяра розуміти емоції і контролювати їх прояв ще тільки формується і залежить від того, наскільки послідовно підкріплюються дорослими правильні і стримуються небажані форми її емоційної поведінки. Таким чином, можемо констатувати, що у молодшому

шкільному віці на розвиток емоційного інтелекту дитини здійснюють вплив такі чинники:

- 1) соціальні (сім'я як первинне соціальне середовище становлення емоційного інтелекту дитини);
- 2) освітнє середовище в контексті якого відбувається оптимізація розвитку емоційного інтелекту учня в процесі навчальної діяльності як провідної у молодшому шкільному віці);
- 3) особистісні (формування емоційно-ціннісного ставлення до себе, самооцінка власних емоційних переживань, емоційна саморегуляція);
- 4) соціально-психологічні (емпатія, яка забезпечує здатність розуміти емоційний стан інших людей, співпереживати і співчувати).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Житарюк В. І. (2008) Емоційний інтелект як передумова розвитку моральності дітей молодшого шкільного віку. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12 : Психологічні науки. № 23 (47). С. 83–89.

2. Льошенко О. (2010) Емоційний інтелект та емоційна компетентність: проблеми співвідношення. Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. Київ: Київський університет. Вип. 2. С. 49-52.

3. Носенко Е. Л. (2004) Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. Психологія і суспільство. № 4. С. 95–109.

4. Савченко Ю. Ю. (2014) Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. Освіта та розвиток обдарованої особистості. №12. С. 12-16.

5. Шмаргун В. М. (2008) Структурна організація інтелекту та її динаміка на етапі молодшого шкільного та підліткового віку. Практична психологія та соціальна робота. № 9. С. 17-21.

Богдан Любов Сергіївна, практичний психолог Доброводівського ліцею
Дмитрушківської сільської ради Уманського району

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ЯК ПРОЯВ БЕЗСИЛЛЯ ТА БЕЗПОРАДНОСТІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Військова агресія країни-сусідки проти України вже протягом другого року кожного дня забирає в людей життя, домівки, спокій, емоційну рівновагу. Всім нам відомо, що агресія зароджує агресію – це замкнене коло страждань невинних та нестабільність людського буття. Із проявами агресії та насильства ми зустрічаємось удома, у школі, на вулиці. На жаль, вони стали частиною нашого повсякденного життя. В якій би частині нашої країни ми не перебували, все одно відчуваємо на собі стрес, заподіяний умовами сьогодення. На превеликий жаль, діти віддзеркалюють нашу безпорадність перед війною своєю поведінкою.

Існує багато теорій пояснення агресії. Теорія відомого психолога Гобса [3], наприклад, витікає з твердження, що всі люди за своєю природою егоїстичні, брутальні і жорстокі, тобто агресія закладена у підсвідомості як інстинкт, саме через «тваринну» сторону людської природи. Е. Фромм вживав поняття «агресія» виключно стосовно поведінки, яка пов'язана із самозахистом з відповідною реакцією на загрозу, а отже виокремив «доброякісну агресію» та «жорстокість». А. А. Налчаджян розглядає агресію як поведінкову реакцію в системі фрустрації, вказує, що при кваліфікації дій людини як агресивних, необхідна наявність внутрішнього мотиву нанесення шкоди кому-небудь або чомусь: «...дії людини, що є випадковими для інших не мають відповідної внутрішньої мотивації, не можна вважати агресивними». Згідно вище наведених тез витікає: агресивна поведінка є проявом безсилля та безпорадності, крім спеціально заподіяного насилля. Відчуття збільшеного тиску чи загрози викликає побоювання та тривогу, що ведуть до відчуття

безсилля а це, в свою чергу, викликає агресивні почуття (злість, лють) й потяг до примітивної агресивної поведінки (актів фізичного насилля). Відповідно, якщо сила таких скумульованих переживань перевищить межу витримки певної особи, може розвинутися словесна чи фізична агресія. А така поведінка може виходити з-під контролю особистості та може бути направленою на іншу особу чи спрямуватись на якісь предмети, або внаслідок дії інших механізмів проти себе.

Проблема агресії у дитячому віці є актуальною за сучасних умов. Дитяча агресивність зачіпає не тільки навколишніх людей – батьків, вихователів, учителів, однолітків, вона, насамперед, створює труднощі і для самої дитини у її взаєминах з оточуючими. Агресивність не є чимось незначним, адже «прояв дитиною агресії є наслідком у неї якогось серйозного неблагополуччя у ході її розвитку» [4; с.52]

Основна риса агресивних дітей [1] – це надмірна запальність, що важко стримується. У такі моменти в дитини виникають проблеми з контролем своєї реакції на негативні стимули, які її спричинили. Емоції, які переживає дитина в момент агресії називають фрустрацією. Фрустрація [2; с.622] – це сильна емоція, яка спонукає дитину змінювати те з чим вона не згодна .

Що відбувається у мозку дитини в момент агресії? Мозок складається із лівої та правої півкуль, які, звісно, функціонують разом, однак мають кардинально різні завдання. Ліва є логічною, лінійною (любить порядок і послідовність), лінгвістичною (любить слова). Права емоційна, невербальна, передає і отримує сигнали, які допомагають спілкуватися з іншими людьми. Наприклад, допомагає розуміти жести, вираз обличчя. Дитина, яка б'ється, кусається у відповідь на те, що хтось забрав її річ, отримала емоційний сигнал у праву півкулю "Він забрав мій всесвіт", але не встигла попрацювати лівою півкулею повідомлення від дорослого: "Він хоче тільки подивитися". Ден Сігел і Тіна Брайсон у своїй книзі «Досить істерик!» подають ілюстровану спрощену схему дитячого мозку. Відповідно до цієї схеми за емоційний стан дитини та її поведінку відповідають дві системи: лімбічна ситема («мозок ящірки») – це

інстинкти, емоції, захист, виживання. Вона є від самого народження в кожній дитині. Друга система - префронтальна кора – це мислення, контроль, мораль, емпатія, аналіз, діалог. Вона формується поступово аж до 25 років. Тому дитина молодшого шкільного віку та підліток фізично не можуть мати такий самий рівень самоконтролю, що й дорослий.

Що ж стоїть за агресивною поведінкою підлітків? Вчені дають різні вікові рамки цього періоду. И.Ю. Кулагіна виділяє ранній підлітковий: 9-12 років для дівчат та 12-14 років для хлопців; пізній підлітковий: 13-16 років для дівчат та 15-18 років для хлопців. Підлітковий вік пов'язаний із фізичними й гормональними змінами, що дезорієнтує підлітків, робить їх невпевненими в собі. Крім того, у цей період діти починають переоцінювати свою роль у суспільстві й сім'ї. Загалом ці фактори можуть призвести до спалахів агресії у підлітка, і при цьому він, найімовірніше, не знає, як упоратися зі складними емоціями.

Більшість проявів агресивної поведінки спостерігається в ситуації захисту своїх інтересів і відстоювання своєї переваги, коли агресивні дії використовуються як засіб досягнення певної мети.

На становлення агресивної поведінки підлітків впливають наступні джерела: сім'я, яка може демонструвати моделі агресивної поведінки і забезпечувати її підкріплення та взаємодія з однолітками.

Саме в лоні сім'ї дитина проходить первинну соціалізацію. Агресивні підлітки, як правило, зростають в сім'ях, де дистанція між ними та батьками величезна, де мало цікавляться їх розвитком, де не вистачає тепла і ласки, батьківської позиції до проявів підліткової агресивності, байдуже і поблажливе, де дисциплінарні дії замість турботи і терплячого пояснення віддають перевагу силовим методам, особливо фізичним покаранням.

Одне з класичних відкриттів соціальної психології – те, що на людей часто сильно впливають вчинки або слова оточуючих. Підліток, що спостерігає агресивну дію інших, часто може кардинально переглянути поставлені раніше ним самим обмеження подібної поведінки, міркуючи, що

якщо інші безкарно проявляють агресивну поведінку, то, значить, і йому дозволено те ж саме[6]. Ефект зняття заборон може збільшити вірогідність прояву агресивних дій з боку спостерігача, більш того, постійне споглядання сцен насильства сприяє поступовій втраті емоційної сприйнятливості до агресивності й ознак чужого болю [1]. Також було доведено, що сама присутність інших осіб може підсилювати або гальмувати агресивну поведінку. Тут важливе значення має оцінка ступеню агресивності спостерігача. Існує точка зору, що для виникнення агресивності часто буває досить лише переконання, що інша людина має ворожі наміри, хоча безпосереднього акту нападу і не було. Часто у таких випадках основним пусковим механізмом виступає гнів, який виникає як емоційна реакція на заплановане насилля. Підлітки черпають знання про моделі агресивної поведінки щонайменше з трьох джерел. По-перше, з родинних стосунків. По-друге, агресивна поведінка може виникати при взаємодії з однолітками, найчастіше під час ігор. По-третє, діти вчаться агресивних реакцій не лише на реальних прикладах (поведінка однолітків і членів родини), але й на символічних, запропонованих мас-медіа. Демонстрація насильства на телеекрані чи в інтернеті сприяє формуванню стереотипів агресивної поведінки та, що найнебезпечніше, бажанню втілити її в життя.

Зрозуміло, що залежність між спогляданням насильства й агресивністю не можна назвати однозначною. Водночас, високий рівень насильства, характерний для сучасної кіно-теле-інтернет продукції, негативно впливає (поряд з іншими соціальними факторами) на прояв деяких видів агресивної поведінки, особливо в підлітковому віці. Зовнішні детермінанти агресивності, які виділяють науковці: біль, спека, атакуюча поведінка, тіснота, збудження, булінг, Важливо ще зупинитися на гендерних аспектах агресивної поведінки. Хлопці-підлітки більш схильні вдаватися до відкритої фізичної агресивної поведінки. Дівчата-підлітки розглядають агресивну поведінку як експресію, як засіб виразу гніву і зняття стресу шляхом вивільнення агресивної енергії. Хлопці ж, навпаки, відносяться до агресивної поведінки як до інструменту,

вважаючи її моделлю поведінки, до якої вдаються для отримання різноманітної соціальної і матеріальної винагороди. За підсумками теоретичного аналізу особливостей агресивної поведінки підлітків слід зауважити, що агресивність найбільш виражена в осіб зі сформованими установками на схвалення насильства.

Три основних правила стабілізації емоційного спалаху [5]:

1. Знеособлюйте атаку. Розглядайте емоцію як третю особу і не давайте оцінку дитині крізь призму емоцій, які вона переживає. Коли ми кажемо дитині: «Ти злий, бо ти злишся», то дитина зчитує це так: «Я Сашко. Я злий». Відповідно, це формує певний стандарт поведінки, і дитина буде поводитися так, як її назвали.

2. Збережіть у дитині її почуття власної гідності. Зберегти гідність – не означає дозволяти робити погано іншому. Однак це співчуття.

3. Давайте зрозуміти, що ваші відносини здатні витримати навіть такі напади агресії. Коли дитина фрустрована, найбільша загроза, яку вона відчуває – це втрата власного дорослого. Тож не варто лякати її «Я від тебе зараз піду, бо ти поводишся погано», бо вона відчуватиме втрату захисту, що тільки погіршить ситуацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості /М.Й Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – №3. – С. 26 – 33.

2. Дроздов О. Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості : [навч. Посібник] / О. Ю. Дроздов, М. А. Скок. – Чернігів, 2000. – 156 с.

3. Емоційний розвиток дитини (Збірник психол. тестів, програми тренінгу емоційної зрілості, тренув. вправи для дітей дошк., мол. шкіль. та підл. віку / упоряд. С. Максименко та ін.). – Київ : СПДФО О.П. Главняк : Мікрос. – СВС, 2004. – 111 с

4. Кордунова Н. О. Загальний підхід і завдання вивчення дітей з афективними формами поведінки / Н. О. Кордунова, А. С. Денисюк //

Психолого-педагогічне та медичне забезпечення соціалізації дітей вразливих категорій: Матеріали доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції із циклу "Сучасні підходи інтеграції та соціалізації дітей з особливими потребами", 17 січня 2008 року, м. Луцьк. – Луцьк, 2008. – С. 21 – 26.

5. Сігел Д. Досить істерик! Комплексний підхід до гармонійного виховання дитини / Д. Сігел, Т. Брайсон; [пер. з англ. С. Січкара]. Київ: Наш Формат, 2018. – 264с.

6. Шкарлатюк К. І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці / К. І. Шкарлатюк // Психологічні перспективи. – Вип. 17. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк. 2010. С. 273 – 280.

УДК 94 (477)

Величко Ольга Олексіївна, вчитель початкових класів, практичний психолог.

Лісівська гімназія Тальнівської міської ради Черкаської області. Село Лісове
Звенигородського району Черкаської області

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Однією з актуальних проблем сьогодення в загальноосвітніх закладах є агресивна поведінка учнів молодшого шкільного віку. Адже розуміння механізму формування агресивних дій у дітей молодшого шкільного віку допомагає не тільки пояснити причини агресивної поведінки школярів, а й знайти засоби психологічного впливу на дитину, з'ясувати основні напрями психолого-педагогічної корекції та профілактики агресивних проявів у поведінці вже у початковій школі.

Слово «агресія» (aggression) походить від слова adgradі (де ad - на, gradus - крок), яке в буквальному сенсі означає «рухатися на», «наступати». Агресія – це усвідомлені дії, якими мають намір завдати шкоди іншій людині, групі

людей або тварині [3]. Е. Фромм визначає агресію як заподіяння шкоди не тільки живому, але і будь-якому неживому об'єкту. Агресивна поведінка людини є насамперед реакцією на фізичний і психічний дискомфорт, стреси, фрустрації.

У теорії, за А. Бандурою, агресія розглядається як специфічна соціальна поведінка, яка часто засвоюється і підтримується в сімейній ситуації. Зокрема, було доведено, що батьківська поведінка може виступати як модель агресії, що саме в агресивних батьків зазвичай бувають агресивні діти. Адже найперші зразки поведінки дитині надають батьки, які можуть давати приклади як позитивної соціальної спрямованості, так і демонструвати неприйнятні з точки зору соціальних норм способи взаємодії з іншими людьми. Діти, які стали свідками прояву агресії батьками, відтворюють побачене не тільки у своїх іграх, але й у стосунках з іншими людьми. При цьому зразки поведінки батьків мають більш тривалий вплив, призводячи до того, що діти, які постійно бачать насилля між батьками, будучи дорослими, схильні використовувати у своїй сім'ї ті ж способи взаємодії, що практикували їх батьки.

Відмічається, що несприятливі для дитини наслідки розлучення батьків викликані не тільки самим фактом окремого проживання подружжя. Конфлікти батьків до і після розлучення, повторний шлюб, погані взаємини дитини з одним із батьків, погіршують її поведінку. Агресивні прояви дитини можуть виступати як ревнощі до інших членів сім'ї, найчастіше до братів та сестер. В основі такої агресії лежить прагнення отримати увагу батьків, суперництво за любов дорослих [2]. На розвиток агресивності в дитячому віці можуть впливати особистісні особливості батьків. Показано, що агресивна поведінка у дітей пов'язана з відсутністю особистісного контролю матері. Серед особливостей сімейного виховання, що впливають на агресивність дитини, відмічаються наступні: нестача тепла та ласки з боку батьків, поблажливе ставлення до агресії, незацікавленість дітьми, байдужість до них. Неприйняття дитини, що проявляється у неувважності, жорстокості, униканні батьками контактів з дитиною, веде до розвитку агресивності, злочинності та емоційного

недорозвитку, в той час, як «прийняття та любов» породжують у дитині почуття безпеки й сприяють нормальному розвитку особистості [2].

Крім відносин у сім'ї, на прояви агресії впливає і ряд інших чинників: індивідуальні та вікові особливості молодших школярів; взаємодія з ровесниками; моделі агресивної поведінки, трансльовані у ЗМІ; комп'ютерні ігри; моральні поведінкові норми, задані певними соціальними умовами; політичне та соціально – економічне становище сучасного суспільства; фізичні умови середовища, яке оточує молодшого школяра; психічні захворювання.

Агресивна поведінка може бути різною: фізична - використання фізичної сили проти іншої людини; вербальна - вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через словесні відповіді (погрози); роздратування - схильність до прояву негативних почуттів при найменшому збудженні (запальність, грубість); приниження; тролінг (злі жарти); плітки.

Агресивні прояви у школярів зазвичай є ситуативними, нестійкими за інтенсивністю, частотою вираження і спрямованістю.

До основних ознак агресивності заведено відносити: прагнення відмовлятися та заперечувати, впертість, дратівливість і забіякуватість, напади гніву, вибухи обурення й злості, наполягання на своєму, владність, завищена самооцінка, самовпевненість, невміння зрозуміти інтереси іншої людини, егоцентризм, намагання принизити, образити.

Більшості дітей з агресивними поведінковими проявами властиві такі риси: недорозвиток комунікативної мовленнєвої функції; незадоволеність потреби у визнанні їх ровесниками й дорослими; невміння адекватно виражати власні негативні емоції; невміння взаємодіяти у конфліктних ситуаціях з ровесниками та дорослими тощо.

Портрет агресивної дитини – це дитина, яка часто втрачає контроль над собою, часто сперечається та свариться, спеціально провокує оточення, заздрить та мстить, часто ламає іграшки та б'ється, ображає тварин, дружить з молодшими дітьми.

Часто місцем виникнення агресивних реакцій є школа. Дитина, потрапляючи у шкільне середовище, піддається дії певних норм, що регулюють поведінку учнів. Вона повинна увідповіднювати себе із поставленими перед нею новими вимогами та завданнями, установити контакти не тільки з однолітками, а й з учителями та іншими працівниками школи [1].

У класі можуть виникати ситуації, що мають негативний вплив на формування навичок правильної взаємодії в колективі. Наприклад, до наростання конфлікту, неприязні, ворожості, а згодом і появи агресивної поведінки можуть призвести неодноразові скарги дітей на одного з однокласників, що виказуються вчителю. У цілому, наявність класів із великою кількістю учнів сама по собі сприяє виникненню агресії, тому що в такому разі легше залишитися непоміченим і уникнути відповідальності за неправильну поведінку. Ще однією причиною агресії у школі - є неуспішність. Учень, який одержує погані оцінки, якого постійно лають і критикують, починає демонструвати небажану поведінку, що посилюється все більше. Використовуючи різні захисні механізми, він стає агресивним стосовно тих дітей, яких хвалять, тому у формуванні правильних відносин між учнями й дорослими дуже важлива роль учителя. Завданням виховання ж не є пригнічення всіляких проявів агресії дитини, а спрямування дітей з антисоціального у просоціальне рiчище і замість примітивних поведінкових форм допомогти їм виробити такі форми прояву негативних емоцій, які приймаються та допускаються суспільством.

Щоб запобігти агресивності, батьки мусять навчитися реагувати на вчинки дітей не імпульсивно й роздратовано, а виважено, розсудливо, щоб самим стати для них взірцем адаптивної, адекватної поведінки. Жорстке ставлення до дітей - це крайній ступінь невиправданої перестановки ролей, коли батьки намагаються розв'язувати емоційні проблеми шляхом дітей, «зриваються» на них. Тому основне завдання батьків – зміна неадекватних, афективних стереотипів взаємодії з дитиною: треба навчитися насамперед розуміти її емоційні вияви й адекватно на них реагувати [4].

Замість того, щоб одразу втихомирювати дитину, правильніше буде трохи зачекати: 1 хвилину на кожен її рік життя (з п'ятирічним – 5 хвилин).

Почуття дитини не можна оцінювати, засуджувати. Щоб дитина не говорила або не робила в цей момент, їй зараз погано, як нікому. Зрозумійте її, не сваріть за те, що вона посміла гніватися. Не бійтеся відкрито висловлювати співчуття дитині. Співчуйте без оцінок: «Звісно, це неприємно, боляче, коли...» поставтеся до її обурення з розумінням і повагою. Як правило, після афективного спалаху дитина відчуває спустошеність і не готова до співбесід. Дайте їй змогу відпочити й обов'язково поговоріть із нею наодинці трохи пізніше. Тільки тоді, коли емоції вщухнуть, розкажіть дитині про те, як ви переживали, коли вона виявляла свій гнів. Знайдіть разом із нею вдалу форму висловлювання протесту: «Я злюся, коли на мене кричать», «Я ображаюся коли ти несправедливо мене звинувачуєш». Якщо дитина навчиться усвідомлювати власні почуття й почуття інших, вона зможе свідомо обирати мирні форми боротьби та захисту, отож, частіше спонукайте дитину до розмови про почуття, вчіть її виражати емоції соціально прийнятними засобами. Важливо вчити дітей використовувати агресивну енергію в мирних цілях, спрямовувати у творче річище: складати вірші, малювати, танцювати, займатися спортом, гратися в рухливі ігри. Такі види діяльності сприяють розрядці внутрішнього напруження, запобігати нагромадженню агресивної енергії. Учити контролювати імпульсивну агресію, формувати здатність не реагувати на провокацію відповідною агресією, відмовлятися приймати негатив від інших, впускати його у свою душу, «грати за чужим сценарієм». Коли дорослі реагують на емоційні спалахи дітей із любов'ю, розумінням, не по – диктаторські, діти, врешті – решт, вчаться контролювати свою поведінку, і це стає важливою складовою здорового розвитку їх емоційної сфери. Агресивна реакція – це реакція боротьби. Вона складається з невдоволення, протесту, виникає при спробі дитини змінити ситуацію. Потрібно зрозуміти причину протесту й опору та вилучити їх [4].

Найкращий спосіб уникнути надмірної агресивності дитини – виявляти до неї любов!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресивна поведінка дітей і підлітків - <https://childdevelop.com.ua/articles/conflict/27/>
2. Агресивна поведінка дітей дошкільного віку: причини виникнення та профілактика. - https://theses.oa.edu.ua/DATA_dis.pdf
3. Діагностика та корекція агресивності молодших школярів методом казкотерапії. - https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2016/2-3_2016/4.pdf
4. Робота з агресивною дитиною - <https://sites.google.com/view/svit-efremova/>

УДК 373.2

Гульбс Ольга Анатоліївна, доктор психологічних наук, професор кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань.

Паламаренко Леся Олександрівна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань

ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Аналіз наукової літератури дозволяє нам виділити основні чинники детермінації девіантної поведінки учнів молодшого шкільного віку. До них віднесено біологічні, психологічні, соціальні та педагогічні чинники. Зрозуміло, що кожний з них має складну структуру, знаходиться у відповідному ієрархічному взаємозв'язку та потребує ретельного аналізу з погляду нейтралізації деструктивного впливу на процес розвитку дитини.

З аналізу психолого-педагогічної літератури можемо констатувати, що основною причиною девіантної поведінки є наростання емоційної напруженості, яка характеризується виходом за нормальні межі почуттів, емоцій, переживань дошкільників та їх перехід до нової соціальної ситуації розвитку. За таких умов напруженість веде до втрати почуття реальності, зниження самоконтролю, нездатності правильно оцінювати свою поведінку.

Під впливом емоцій дитина перестає контролювати свої вчинки, здатна на безконтрольні дії, тобто девіантна поведінка – це зміна реакції дитини на неприйнятну для неї ситуацію, спроба виправити ситуацію шляхом зміни своєї поведінки.

Основними формами девіантної поведінки вважають:

- ❖ адиктивну поведінку (вживання наркотичних речовин, алкоголю, інші залежності),
- ❖ делінквентність (протиправна поведінка),
- ❖ надмірну агресивність.

Для корекції девіантної поведінки у молодшого школяра необхідно встановити та підтвердити за допомогою діагностичних методик факт наявності ознак прояву даних відхилень. До ознак девіантної поведінки, можна віднести наступні поведінкові прояви та психологічні особливості особистості:

- ❖ порушення взаємин з однолітками;
- ❖ конфліктні стосунки з педагогами;
- ❖ порушення норм і правил, встановлених в навчальному закладі;
- ❖ неуспішність в навчанні;
- ❖ надмірно виражені акцентуації характеру;
- ❖ високий рівень особистісної тривожності;
- ❖ відсутність професійного інтересу;
- ❖ недостатність навичок саморегуляції;
- ❖ незайнятість корисними видами діяльності, відсутність позитивних хобі;

- ❖ несприятлива сімейна ситуація (конфлікти в сім'ї, низький матеріальний рівень або, навпаки, занадто «легке» ставлення до грошей, сімейний спосіб життя);
- ❖ несформованість зовнішньої культури поведінки (неохайність, грубість, ворожість, схильність до брехливості);
- ❖ нездатність критично оцінювати свої вчинки та вчинки оточуючих (друзів, однокласників) у співвідношенні з нормами моралі та права.

Вагомий внесок у дослідження проблеми психологічного аспекту порушення поведінки належить М. В. Добриніній, Л. В. Долинській, О. І. Захарову, І. Ю. Кулагіній, А. О. Любліну, І. К. Матюші, В. С. Мухіній, Л. Ф. Обуховій, Н. Ф. Талізінній, М. М. Фіцулі, Л. М. Фрідману та ін

До негативних поведінкових проявів у дітей молодшого шкільного віку можемо віднести непослух, негативність, агресивність, упертість, сором'язливість, нечесність, хитрощі тощо. Основні чинники та умови, що спричиняють формування і закріплення психологічних станів у дітей молодшого шкільного віку: а) зростання зайнятості батьків; б) зростання кількості розлучень та сімейних конфліктів; в) психологічні проблеми, що пов'язані з адаптацією першокласника до умов шкільного навчання [1].

Одна з вагомих причин щодо поведінкових відхилень учнів – це безпорадність у розумінні, що стоїть за такою поведінкою. Такі учні пов'язують першопричину своїх поведінкових розладів зі збігом обставин та впливом зовнішніх чинників.

У молодшого школяра відбувається пошук внутрішньої позиції, зміст якої залежатиме від ставлення дитини до оточення. Як наслідок, є дві життєві позиції, які можуть сформуватися через негативну самооцінку - це депресія та безнадія. Зауважимо, що гнів, агресивні реакції – це прийоми самозахисту від почуття провини та сорому [2].

Отже, зміна статусу дошкільника на молодшого школяра призводить до формування нової поведінки, яка може виявляти порушення. Сьогоднішній критичний стан у нашому суспільстві зобов'язують батьків та вчителів звертати

увагу на найменші прояви відхилення у поведінці та сприяти її корекції та сприяти попередженню появи девіантної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яценко Т., Кропивка К. Особливості формування негативних особистісних проявів молодших школярів. file:///C:/Users/ST1/Downloads/16380-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8-27996-1-10-20211126.pdf
2. Пихтіна Н. П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2012. 376 с.

УДК 159.9

Дудник Оксана Андріївна, кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань.

Гнатюк Дар'я Анатоліївна, здобувачка вищої освіти факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань

ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ТА СТАРШОКЛАСНИКІВ

Сучасна соціальна ситуація неминуче призвела молоде покоління до необхідності взяти на себе відповідальність за своє майбутнє. В той же час, очевидно, що дуже багато підлітків та юнаків, перебуваючи під впливом інтенсивних та безперервно зростаючих стресових ситуацій, не готові до їх подолання і, внаслідок цього, як результат дезадаптації, виникають різні форми саморуйнівної, асоціальної поведінки.

Вихідним розумінням асоціальної поведінки служить поняття соціальної норми. Соціальна норма знаходить втілення у всьому тому, що

міцно підтримується громадською думкою, відіграє роль «природного регулятора» міжособистісних відносин.

Асоціальна поведінка є неприйнятною для окремих осіб і суспільства в цілому, оскільки суперечить основам життєдіяльності людини, її діяльності, звичаям, традиціям, нормам моралі. Асоціальна поведінка – сукупність людських дій та вчинків, що суперечать сформованим у даному соціумі культурним нормам, соціальним правилам і обов'язкам, соціальним очікуванням [1].

Близький до асоціальної поведінки і термін «кримінальна», «злочинна» поведінка та аморальна поведінка. Асоціальна поведінка є різновидом агресивної поведінки, яка виражається у деструктивних діях з кінцевою метою – завдання шкоди людині. Агресія в людях виражається фізично чи вербально, активно чи пасивно, прямо чи опосередковано. Молодь, чия поведінка відхиляється від прийнятих у суспільстві правил, називають важкою, важковиховуваною, з девіантною, асоціальною поведінкою.

Чинники, що впливають виникнення асоціальної поведінки:

- низька стійкість до психічних перевантажень та стресів;
- часта невпевненість у собі, низька самооцінка, завищені вимоги себе;
- проблеми у спілкуванні з однолітками на вулиці;
- тривога та напруження у спілкуванні за місцем навчання.
- прагнення отримати нові відчуття, причому, якнайшвидше;
- надмірна залежність від друзів, прагнення наслідувати приятелів;
- непереносимість конфліктів, прагнення зануритися у світ ілюзій;
- нав'язливі форми поведінки; переїдання, азартна та комп'ютерна ігроманія;
- відхилення у поведінці у зв'язку з травмами, захворюваннями, мозкова патологія;
- посттравматичний синдром; пережите насилля;
- втечі з дому, належність до неформальних об'єднань;

– обтяжена спадковість (алкоголізм, наркоманія), явне неблагополуччя у сім'ї.

Асоціальна поведінка може виражатися у таких формах :

1. Девіантна поведінка – проявляється у порушенні соціальних норм, ustalених правил поведінки у сім'ї та закладі освіти. Найчастіше девіантна поведінка проявляється у формі агресії, небажанні вчитися, демонстрації свого негативного ставлення до свого оточення. Така поведінка може виражатися у втечі з дому, бродяжництві і навіть суїциді, алкоголізмі, прийомі наркотичних засобів.

2. Делінквентна поведінка – виражається в стійкій поведінці молоді, що спричиняє порушення громадського порядку. Найчастіше така поведінка проявляється у вигляді образ, побоїв, підпалах, здирстві, дрібних крадіжках.

3. Адиктивна поведінка – характеризується втечею від себе, своїх проблем. Такі втечі можуть супроводжуватися такими відхиленнями: булімією, анорексією, трудоголізмом, постійною грою в комп'ютерні ігри, релігійними відхиленнями, наркотиками та суїцидом [2].

Основним завданням вирішення проблеми асоціальної поведінки молоді стають превентивні заходи щодо попередження відхилень у поведінці, профілактика та психолого-педагогічна корекція. Оскільки формування будь-якої особистості відбувається у навколишньому середовищі, це має визначальне значення для виховання людини.

Головна роль формуванні соціально прийнятого поведінки належить малим групам: сім'ї, закладам освіти, неформальним групам спілкування.

Особливе місце у процесі соціалізації та попередження асоціальної поведінки підростаючого покоління належить закладам освіти, як основним офіційним інститутам виховання, які покликані прищепити молодій людині прийняті у суспільстві норми, правила, моральні цінності. Крім того, в закладах освіти підлітки та старшокласники проводить більшу частину часу та засвоюють багато норм поведінки у соціумі.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) пропонує виділяти первинну, вторинну й третинну профілактику відхилень поведінки.

Первинна профілактика спрямована на усунення несприятливих факторів, що викликають конкретне явище, а також на підвищення опору особистості впливу цих факторів.

Завдання вторинної профілактики – раннє виявлення й реабілітація нервово-психічних порушень і робота з «групою ризику».

Третинна профілактика вирішує такі спеціальні завдання, як лікування нервово-психічних розладів, що супроводжуються порушеннями поведінки. Вона також може бути спрямована на попередження рецидивів в осіб з вже сформованою відхиленою поведінкою [3].

Корекція асоціальної поведінки є соціально-педагогічним та психологічним комплексом процедур, спрямованих на встановлення ціннісної поведінки особистості, здатних скоригувати особистісні якості, що характеризують відношення до соціальних дій та вчинків.

Корекція поведінки, що відхиляється від норми, є складним соціально-психологічним комплексом послідовних, взаємопов'язаних кроків, спрямованих на регулювання ціннісних орієнтацій, мотивацій, установок та поведінки особистості.

З огляду на виникнення психологічних проблем особистості з відхиленнями поведінки, вирізняють такі види психологічної корекції:

1) корекція пізнавальної сфери особистості, що полягає в розвитку пізнавальних процесів (уваги, пам'яті, мислення, сприймання, уяви), допомозі в організації пізнавальної діяльності, оволодінні різними видами пізнавальної діяльності;

2) корекція емоційно-вольової та мотиваційної сфер особистості, що відображає багатогранність психологічної реальності людини: емоції, почуття, переживання, бажання, мотиви, цілі, настанови, оцінне ставлення до себе та інших, самоконтроль, саморегуляцію, прояви волі тощо;

3) корекція аспектів поведінки (рухової розгальмованості, проблеми довільності та самоконтролю, агресивної, ворожої поведінки, чванливості, пихатості, демонстративності, брехливості або несміливості, замкнутості, різних видів залежної поведінки); проблем спілкування (самотності, сором'язливості; невміння налагоджувати контакти; підтримувати довірливі стосунки; труднощів спілкування з особами протилежної статі: нав'язливості, конфліктності, зневаги до оточення тощо); міжособистісних стосунків, серед яких взаємини батьків і дітей, подружжя, у групах і колективах: корекція невротичних станів (страхів, невротичних заїкань, енурезу, тиків; депресивного стану, безсоння тощо), психопрофілактика виникнення неврозів (фіксація на негативному емоційному стані або, навпаки, емоційна нестабільність, загострено-неадекватне реагування на оточення).

Корекційна робота серед підлітків та старшокласників складається з наступних етапів:

1. Визначення соціально-педагогічної та психологічної проблеми.
2. Визначення причин асоціальної поведінки.
3. Діагностика.
4. Визначення методів та технологій корекції та їх використання.
5. Розробка, здійснення та контроль ефективності програми корекції

Психолого-педагогічну допомогу особистості, схильної до відхиленої поведінки, розглядають як комплекс соціально-психологічних і педагогічних заходів, що спрямовані на виявлення і виправлення умов, які сприяють проявам відхиленої поведінки; створення передумов попередження відхилень у поведінці, зокрема, через пропаганду здорового способу життя; створення сприятливого соціально-психологічного клімату в мікросоціальному оточенні дитини; створення можливостей для самореалізації особистості у суспільстві тощо [3].

Кращою профілактикою асоціальної поведінки молоді є чіткий, цілеспрямовано організований виховний вплив. Навколишня соціальна

мікросфера, психологічний клімат у сім'ї, умови виховання, взаємовідносини з батьками та педагогами – все це має вплив на молодь.

Асоціальні поведінкові установки молоді можна зруйнувати, застосовуючи до них методи взаємної довіри та поваги.

Соціальний розвиток є найважливішим напрямом у становленні особистості підлітків та старшокласників. У процесі спілкування з іншими людьми вони вчиться жити за законам суспільства, дотримуватися загальноприйнятих традицій, адекватно взаємодіяти з оточуючими. Засвоєні підлітками та старшокласниками ціннісні орієнтації, переконання, погляди, соціальні норми, установки стають надалі важливими компонентами самосвідомості, внутрішніми регуляторами поведінки, основою їх самовизначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велика Українська енциклопедія. URL.: https://vue.gov.ua/%D0%90%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0

2. Ларіонов С.О. Теоретичні аспекти проблеми асоціальної поведінки людини. *Бочаровські читання*. Харків. 2016. С.309-312

3. Профілактика та корекція відхилень поведінки : навч.-метод. посібник / укл. Л. Мафтин. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2021. 368 с.

УДК 316.62

Іванова Анжела Олександрівна, практичний психолог, соціальний педагог
Смілянської спеціалізованої школи I-III ступенів №12 Смілянської міської ради
Черкаської області.

м. Сміла, Черкаська область

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ФАКТОР ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ

Конфлікт як соціальне явище охоплює усі сфери життєдіяльності людини, всю сукупність соціальних відносин. Особливості поведінки людини під час конфлікту мають безпосередній вплив на характер проходження самого конфлікту, шляхи його вирішення, кінцевий результат та можливі наслідки для його учасників. Серед індивідуальних особливостей, що визначають таку поведінку, можна виокремити вік, стать, а також рівень емоційного інтелекту особистості. Характерною властивістю людей з високим рівне EQ є емоційна компетентність, зокрема емпатія, яка цілком ймовірно уможливіє зниження кількості конфліктних ситуацій у соціальних групах, сприяє плідній співпраці, згуртованості, почуттю приналежності до групи, що сприяє забезпеченню соціального благополуччя, задоволеності якістю соціальної сфери життєдіяльності [1, с. 51]. У вітчизняній психології проблему конфлікту, конфліктних форм поведінки піднімали Гришина Н., Донченко О., Котлова Л., Сергієнко Н. У зарубіжній психології над цією проблемою працювали Вейнінгер О., Ентоні С., Джонсон М., Колінз Р., Олтман Е. та інші. Дослідженням емоційного інтелекту у вітчизняній психології займалися Андрєєва І., Березовська Т., Люсін Д., Шпак М.ж; та у зарубіжній – Бар-Он Р., Вайсбах Х., Гоулман Д., Дакс У., Карузо Д., Майер Дж., Селовей С. та інші. [2, с. 67]. Історія розвитку агресії і емоцій є складною і включає в себе багато факторів, включаючи еволюційні, культурні, психологічні та соціальні аспекти. Дослідження агресії та емоційного інтелекту виконувалися численними вченими та дослідниками у різний час і в різних наукових галузях, включаючи

психологію, соціологію, психіатрію та інші. Ось кілька відомих дослідників, які займалися цими темами.

1. Деніел Гоулман (Daniel Goleman): Гоулман є відомим психологом і автором, який розробив поняття "емоційного інтелекту" і написав книгу "Емоційний інтелект: чому він важливіший за IQ". Він досліджував роль емоційного інтелекту в міжособистісних відносинах та професійному успіху.

2. Альберт Бандура (Albert Bandura): Бандура вивчав агресію та соціальне навчання. Він розробив теорію соціального навчання, яка вказує на те, що агресивна поведінка може бути вивченою імітацією оточуючих.

3. Карл Гасс (Carl Rogers): Гасс був відомим психотерапевтом, який досліджував емоційний інтелект та розвиток особистості в контексті гуманістичної психології.

4. Альберт Еліс (Albert Ellis): Еліс був психологом, який розробив раціонально-емотивну терапію і займався вивченням емоційного регулювання та психологією агресії. Це лише декілька прикладів вчених, які внесли важливий внесок у дослідження агресії та емоційного інтелекту. Багато інших дослідників також вивчали ці теми з різних наукових підходів і перспектив. [1, с. 97].

Ключові моменти в історії розвитку цих аспектів наступні.

1. Еволюція агресії: Агресія, як імпульсивна реакція на загрозу, є складовою частиною еволюційної спадковості людини. Наприклад, у давніх людей агресія могла бути важливою для виживання та конкуренції за ресурси.

2. Психологічний розвиток агресії: Психологи вивчають агресію як результат впливу багатьох факторів, таких як генетика, навколишнє середовище, виховання і соціальна взаємодія.

3. Розвиток емоцій: Емоції, такі як радість, гнів, страх і сум, є природними реакціями людини на події та стимули. Емоції можуть бути вродженими і формуватися впродовж життя під впливом досвіду та соціальної взаємодії.

4. Культурні впливи: Спосіб, як емоції та агресія розуміються і виражаються, сильно залежить від культурного контексту. Різні культури можуть мати власні норми та вирази для вираження цих явищ.

5. Соціальні аспекти: Суспільство впливає на те, як люди виражають свої емоції та контролюють агресію. Соціальні норми, закони і етика грають важливу роль у регулюванні виразу агресії та емоцій.

6. Роль науки і психології: Вивчення агресії і емоцій є предметом активних досліджень у сучасній психології. Розуміння цих явищ допомагає розвивати методи лікування та психотерапії для людей, які мають проблеми в цих сферах.

Агресивна поведінка та емоційний інтелект можуть мати взаємозв'язок, і цей зв'язок може бути складним і багатограним. Емоційний інтелект включає в себе здатність розуміти, виявляти, контролювати та виражати власні емоції, а також розуміти та взаємодіяти з емоціями інших людей. Таким чином, він може впливати на те, як особа реагує на конфлікти та стресові ситуації, що може впливати на рівень агресивності [1, с. 169].

Існують наступні зв'язки між агресивною поведінкою та емоційним інтелектом:

1. Саморегуляція емоцій: Люди з вищим рівнем емоційного інтелекту можуть бути краще оснащені для саморегуляції своїх емоцій, у тому числі агресивних. Вони можуть легше контролювати свою злість або роздратування і вибирати більш конструктивні способи вираження своїх почуттів.

2. Розуміння інших: Емоційний інтелект також включає в себе здатність сприймати та розуміти емоції інших людей. Це може допомогти уникати конфліктів і розуміти перспективи інших людей, що може знизити рівень агресивності в міжособистих відносинах.

3. Комунікація: Здатність ефективно спілкуватися і виражати свої почуття та потреби може зменшити необхідність в агресивних діях або словах. Емоційний інтелект може покращити навички спілкування і розв'язання конфліктів.

4. Стрес і агресія: Люди з високим рівнем емоційного інтелекту можуть краще управляти стресом, що може допомогти уникнути агресивної реакції в ситуаціях, коли інші можуть втратити контроль над своєю агресією.

Варто зауважити, що взаємозв'язок між агресивною поведінкою та емоційним інтелектом не є прямим і може бути впливом багатьох інших факторів, таких як соціальне середовище, виховання, генетика та інші. Люди мають різний рівень емоційного інтелекту, і це може впливати на те, як вони взаємодіють у різних ситуаціях.

Отже, у соціальному середовищі, де щодня доводиться взаємодіяти з іншими людьми, домовлятися, сперечатися, співпрацювати і т. д. розбіжностей у поглядах не уникнути, конфлікт завжди має місце, незалежно ані від статі, ані від віку. Єдине, що відрізняє один конфлікт від іншого є стратегія конфліктної поведінки, яку обирає людина. Враховуючи всі аспекти, я дійшла до висновку, що рівень розвитку емоційного інтелекту частково зумовлює особливості прояву конфліктних форм поведінки у дорослих, однак, варто пам'ятати і про інші як внутрішні, так і зовнішні чинники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дерев'янка С. П. Взаємодія емоцій і перцептивно-когнітивних функцій в процесі соціально-психологічної адаптації особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології : [зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / наук. ред. Максименко С. Д.]. К. : «ГНОЗІС», 2006. Т. VIII. Вип. 7. С. 148-156.

2. Журавльова М. О. Методологія досліджень та сучасні соціальні, економічні і психологічні проблеми розвитку суспільства: Збірник наукових праць. Донецьк, 2011. С. 168-174.

УДК 316.62

Лузіна Світлана Олегівна магістрантка II курсу факультету психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Науковий керівник Білуха Тамара Іванівна канд. психолог. наук, доцент кафедри глибинної психокорекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

АГРЕСІЯ В РОДИНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

Складні випробування, з якими довелось зіштовхнутися нашому суспільству, визначають і актуальність теми агресії в родині. Військові дії, зниження життєвого рівня населення, зміна ідеологічних орієнтирів та цінностей, нові соціально-економічні умови, глобальна незадоволеність через збільшення розриву між потребами і реальними можливостями – все це не могло не зачепити і сімейних стосунків. Очевидно, що сучасні батьки зустрічаються із труднощами в процесі виховання. Оскільки взаємодія дитини з батьками є найпершим досвідом взаємодії із навколишнім світом, то не буде перебільшенням сказати, що саме сім'я здійснює визначальний вплив на формування особистості.

Сім'я – це перша група людей, з якою стикаються діти. Середовище, в якому дитина перебуває зі своєю сім'єю, впливає на її розвиток, оскільки вона відчуває емоції, пов'язані з цим досвідом. Те, як наші батьки або опікуни взаємодіють з нами, може сильно вплинути на наш емоційний розвиток. Наприклад, якщо ми виховуємося в сім'ї, яка любить і підтримує нас, у нас більше шансів розвивати позитивні емоції. Дитина, яка належить до сім'ї, де поширені жорстоке поводження, насильство тощо, частіше відчуває негативні емоції [5].

Засновник вальдорфської педагогіки Р. Штайнер вважав головним чинником емоційного розвитку – емоційно наповнений контакт з близькими людьми, в першу чергу із матір'ю. Емоційний характер зв'язків між членами

родини в основі яких лежить любов і симпатія створюють сприятливу ситуацію для емоційного розвитку дитини. Дитина буде себе відчувати впевненою та захищеною поряд із близькою людиною, яка дарує щирі любов, ласкаві слова, погляди і дотики. Що, в свою чергу, позитивно впливає на стан здоров'я, ставлення до себе, світу та інших людей. Так формується емоційна складова самосвідомості дитини, а отже і її емоційна стабільність. В той час як стійкі негативні емоційні стани породжуються тривалою відсутністю емоційно співзвучного спілкування між дитиною і батьками [4].

Дитина, яка позбавлена любові, має менше можливостей для досягнення високої самоповаги, створення стійкого, позитивного Я-образу, побудови теплих стосунків з іншими людьми. Вивчення особистості людей, які страждають на невротичні розлади, відчувають труднощі у спілкуванні та професійній діяльності, мають агресивні прояви свідчить про те, що всі ці явища набагато частіше виявляються в людей, яким у дитинстві бракувало батьківської уваги і тепла. Недоброзичливість або неухважність, жорстоке поводження батьків із дітьми викликає в останніх неусвідомлювану ворожість, що спрямовується зовні-трансформується в агресивні дії не тільки проти батьків, а й проти сторонніх людей або всередину - і виявляється в почутті провини, тривоги, низькій самоповазі [1, с. 38].

Сьогодні більшість дослідників агресивної поведінки доходять висновку, що в її основі лежать незадоволені потреби дитини, такі як відсутність похвали, відчуття причетності до групи, відчуття своєї цінності та значущості і модель поведінки в родині. Тому причини виникнення агресії варто шукати в сучасній сім'ї. Атмосфера, що панує в домі, має величезний вплив на розвиток дитини. Якщо атмосфера вдома наповнена дружелюбністю, взаємною любов'ю та злагодою, дитина одержує правильний зразок поведінки, а порушення в сім'ї міжособистісних відносин може призвести до формування небажаної поведінки. Дитина, яка росте в домі, повному сварок і скандалів, через якийсь час і сама починає проявляти агресивну поведінку.

Небезпечною для правильного розвитку особистості дитини є також розбіжність думок батьків та інших членів сім'ї (бабусь і дідусів) у відношенні до певної моделі виховання. Відсутність єдиного цілісного підходу ускладнює формування характеру в дитини та впливає на підвищення збудливості й агресивності. На агресію впливають і суворі форми покарання за неправильну поведінку. На жаль, частіше за все суворе виховання зовсім не зменшує кількість агресивних вчинків, а, навпаки, збільшує їх інтенсивність. Часто агресивні батьки підбурюють і підсилюють агресію своїх дітей, заохочуючи їх у певних ситуаціях проявляти войовничу, непримиренну позицію по відношенню до оточуючих.

Коли батьки відштовхують своїх малюків, це теж є важливою причиною бунтарської поведінки дітей. Відсутність ніжності, любові, позитивних прикладів породжує в них стан ворожості та агресії. Виховання, що характеризується жорстокістю, відсутністю милосердя, неприйняттям дитини як особи та високим рівнем контролю над її поведінкою, значною мірою сприяє формуванню агресії.

Особливу роль також відіграє стиль виховання, якому притаманні ігнорування, нехтування, коли батьки майже зовсім не цікавиться дитиною, її досягненнями у школі, захопленнями, компанією, планами або амбіціями, не проявляють до неї любові, але при цьому дають максимум свободи.

Психолого-педагогічна література свідчить, що важливими факторами виникнення порушень у розвитку дітей є міжособистісні конфлікти в сім'ї; невіра батьків у можливості та сили дитини; неадекватні її віку або суперечливі вимоги з боку батьків; відсутність інформації про те, коли і чому батьки задоволені чи незадоволені поведінкою дитини. Особливе значення виникнення та розвитку порушень в особистісному розвитку дитини має не стільки реальна сімейна ситуація, скільки суб'єктивне сприйняття та переживання дитиною того, що відбувається в сім'ї. Можна зробити висновок, що фактори порушень розвитку особистості дитини мають значення лише тоді, коли вони переживаються дитиною [3, с. 56].

Сучасні опитування свідчать, що на думку батьків, фізична та вербальна агресія є оптимальною формою впливу на своїх дітей, наявність якої необхідна для виховання зі синів «справжніх чоловіків» та «підготовки до життя» доньок. Фізична агресія часто асоціюється зі стереотипом чоловічої поведінки, а високий рівень вербальної агресії розглядається батьками, як варіант норми, оскільки вони часто звертаються саме до неї у випадках нездатності або неможливості адекватним чином впливати на неприйнятну для них поведінку дитини. Однак, на нашу думку, висока вербальна агресія саме у батьків виступає психологічним захистом, який з однієї сторони дозволяє приховати власну внутрішню слабкість, а з іншого – послабити або уникнути більш потужних агресивних, деструктивних імпульсів, пряма демонстрація яких загрожує неприємними наслідками. Агресія у формі образ, негативних оцінок та погроз вона приписується матерям, які самостійно виховують дитину, а агресія з боку батька проявляється через залякування та фізичні покарання.

Батькам варто усвідомити важливість гармонійних взаємин в родині та вплив позитивної атмосфери на розвиток їх дітей.

За гармонійних взаємин усі проблеми розв'язуються без приниження людської гідності дорослих і дітей. Характер взаємин між членами родини, морально-інтелектуальний рівень батьків, традиції, культура, організованість сімейного колективу – це чинники, що задають тон сімейного життя. Повага і взаєморозуміння підтримують авторитет рідних і визначають статус дитини. Справжній авторитет ґрунтується на любові, повазі до особистості дитини в поєднанні з вимогливістю до неї.

Під гармонійними взаєминами батьків і дітей розуміють стосунки, засновані на узгодженні основних компонентів взаємин: довірче рівноправне ставлення, особистісно зорієнтований стиль спілкування, врахування індивідуальних потреб батьків і дітей. Істотними характеристиками гармонійних батьківсько-дитячих взаємин є задоволення базових потреб дитини, зокрема таких, як потреба у безпеці й прийнятті, та потреб, що виникають у процесі батьківсько-дитячої взаємодії: прийняття та визнання

індивідуальності дитини і збереження свого «Я» як автономної реальності; достатній рівень рефлексії батьків щодо індивідуальних особливостей дитини, розуміння їх психолого-педагогічної природи; свідома організація конструктивного стилю взаємодії з дитиною, адекватного її індивідуальним особливостям [2, с. 12].

Позитивний емоційний розвиток дитини є неймовірно важливим. Адже він впливає на впевненість дитини в собі, емпатію, здатність розвивати значущу та тривалу дружбу та партнерство, а також на відчуття важливості та цінності для оточуючих.

Отже, наявність позитивного сімейного середовища, в якому не місце агресії, має вирішальне значення для емоційного розвитку дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
2. Варга В. С., Пащенко Т. В. Моя сім'я та Я: програма корекції емоційно-вольової сфери дітей у контексті дитячо-батьківських стосунків / В. С. Варга, Т. В. Пащенко. – Ужгород: ПП Пову Р. М., 2012. – 148 с.
3. Варга В. С. Адаптація до шкільного середовища дітей молодшого шкільного віку: опис корекційної програми / В. С. Варга // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2019. – Том VII. Екологічна психологія. – Вип. 47. – С. 56 – 67.
4. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання: підручник / Л. М. Маценко: Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Київ: Компринт, 2015. – 376 с.
5. Трофаїла Н. Д. Соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного віку у просторі сім'ї та родини / Н. Д. Трофаїла // Зб. наук. робіт учасників міжнар. науково-практ. конф. Психологія та педагогіка: історія розвитку,

сучасний стан та перспективи досліджень. – Одеса: ГО Південна фундація педагогіки. 2017. – С. 60 – 63.

УДК 316.613.4:159.923

Луканюк Діана Василівна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти Ніжинського державного університету імені М. Гоголя

АГРЕСІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ БАР'ЄР НА ШЛЯХУ ДО САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Агресія як психологічний бар'єр на шляху до самореалізації в ранньому юнацькому віці є складною та актуальною проблемою, яка заслуговує на увагу та ретельне дослідження. Агресія є невід'ємною складовою людської природи та виявляється у різних формах в процесі соціального спілкування [1]. У ранньому юнацькому віці, коли особистість знаходиться на стадії активного формування, агресія може стати суттєвим обмежуючим чинником на шляху до самореалізації. Важливо розуміти, що агресія у підлітковому віці може мати коріння в різних факторах, таких як соціокультурні, сімейні, або особистісні. Соціальне оточення, де виховується підліток, а також його внутрішні конфлікти та емоційний стан, можуть впливати на формування й розширення агресивних реакцій.

Дослідження показують, що невідповідне вирішення конфліктів та негативний емоційний досвід можуть сприяти зростанню агресії у молоді. Психологічна напруга та невміння впоратися з негативними емоціями може призвести до відчуття безсилля та обмеженості, що ускладнює процес саморозкриття та самовизначення. Для подолання агресії та стимулювання самореалізації у підлітковому віці важливо вдосконалювати навички соціальної адаптації та емоційного контролю. Розробка ефективних стратегій вирішення конфліктів, підтримка з боку спеціалістів та родини, а також сприяння позитивному самопочуттю можуть сприяти подоланню агресивних проявів та

сприяти розвитку особистості. Ми розглянули різні аспекти агресії у ранньому юнацькому віці, її вплив на процес самореалізації та запропонуємо практичні рекомендації щодо подолання цього психологічного бар'єру для досягнення гармонії та розвитку особистості.

Ми провели дослідження за допомогою таких методик: методика діагностики агресивності А. Ассінгера, опитувальник А. Басса, А. Даркі. Методика А. Басса та А. Даркі була використана для діагностики показників та форм агресії, яка містила 75 тверджень на які юнакам пропонувалося дати відповідь «так» або «ні» [3]. При опрацюванні результатів використовували ключ, який містить 8 шкал, а саме: фізична агресія, вербальна агресія, опосередкована агресія, негативізм, роздратування, підозрілість, образа, почуття вини. Досліджуваних було 15 чоловік, це студенти 1 курсу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, вікова категорія від 16 до 18 років.

Результати дослідження показали, що 20% юнаків підвищений рівень агресивності, та у 45% підвищений індекс ворожості. В більшості групі переважає такий вид агресії, як вербальна агресія, підозрілість, роздратування та почуття вини.

На нашу думку, результати дослідження рівня та форм агресії у юнаків свідчать про конфліктність характеру та ворожість стосовно оточуючих, що однозначно негативно впливає на самореалізацію. В кожного з юнаків є певний негативний досвід, які зараз провокують певні емоції і це негативно впливає на подальший розвиток особистості, тому необхідно розробити певну методику та зниження рівня агресивності в юнаків. Агресія може впливати на самореалізацію особистості в різних аспектах та сприяти утрудненню цього процесу. Розглянемо основні шляхи цього впливу.

1. Емоційна блокада та стресовий вплив: агресія спричиняє емоційну напругу, стрес та внутрішню конфліктність. Це може призвести до емоційної блокади, утруднюючи процес самореалізації та вираження власних потреб і бажань.

2. Обмеження соціального спілкування та взаємодії. Агресивна поведінка може стати перешкодою у встановленні позитивних відносин з оточуючими. Соціальна ізоляція та обмеження взаємодії з іншими можуть ускладнити самореалізацію через відсутність можливостей для розвитку та збагачення досвіду.

3. Порушення внутрішньоособистісного балансу. Агресивна поведінка може викликати порушення гармонії та балансу всередині особистості, впливаючи на формування стабільного Я. Це може спричинити невпевненість, втрату самоідентифікації та ускладнити здійснення самореалізації.

4. Вплив на сприйняття світу та цінностей. Агресія може спотворити сприйняття світу, створюючи негативний фільтр через який особистість сприймає події та цінності. Це може призвести до спотворення важливих життєвих пріоритетів та ускладнити самореалізацію відповідно до власних потреб та цілей.

5. Руїнування міжособистісних відносин. Агресія може вплинути на міжособистісні відносини, порушити довіру та спричинити конфлікти. Це може стати перешкодою для співпраці та спільного досягнення цілей, що необхідно для повноцінної самореалізації.

Розробка методики зниження рівня агресивності в юнаків передбачає комплексний підхід, що враховує фізіологічні, психологічні та соціокультурні аспекти. Нижче подано загальні кроки та рекомендації для створення такої методики.

- Аналіз ситуації та визначення факторів агресії:

Провести аналіз факторів, які сприяють агресії в юнаків: сімейні впливи, соціокультурні чинники, емоційний стан, травми тощо.

- Розробка навчальних програм та інтерактивних занять:

Створити освітні програми з елементами психологічних тренінгів, спрямованих на розвиток емоційного і соціального інтелекту, навичок конструктивного вираження емоцій та вирішення конфліктів.

- Формування навичок соціальної адаптації та комунікації:

Організувати заняття з навчання навичкам ефективної комунікації, адаптації до соціальних ситуацій та розробка стратегій конструктивного спілкування.

- Розвиток емпатії та сприйняття емоцій інших:

Включити в програму вправи та інтерактивні завдання, які сприяють розумінню та сприйняттю емоцій інших людей, а також розвитку емпатії.

- Сприяння фізичній активності та спорту:

Важливо спонукати юнаків до регулярної фізичної активності та зайняття спортом, що сприяє зниженню рівня стресу та агресії.

- Психологічні консультації та психотерапія:

Забезпечити можливість отримання психологічної підтримки та консультацій для юнаків з психологами або психотерапевтами.

- Робота з сім'єю та спільнотою:

Залучити батьків, вчителів, та інших дорослих для сприяння позитивних змін у поведінці юнаків та створення сприятливого оточення.

- Моніторинг та оцінка результатів:

Провести оцінку ефективності методики та внести необхідні корективи для досягнення кращих результатів.

Ця методика повинна бути адаптована до конкретних особливостей та потреб групи юнаків, з якою працює психолог чи педагог. Також важливо забезпечити індивідуальний підхід та зрозуміння особистих труднощів кожного юнака.

Ми розглянули вплив агресивних проявів на психічний розвиток та процес самовизначення особистості у підлітковому віці. Агресія все ж таки є вагомим засадою самореалізації, так як має безпосередній вплив на емоційну напругу, що нерідко призводить до емоційної блокади, а в такому стані, звісно, що не може бути й мови про самореалізацію. Агресивна поведінка стоїть на шляху у відносинах з соціумом, при цьому порушується внутрішньо особистісний баланс. Отже, агресивність є однією з перешкод на шляху до самореалізації особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: дис. ... канд. психол. наук / С.Л. Кравчук. – К., 2002.
2. Опитувальник Басса – Дарки. URL: https://stud.com.ua/82700/psihologiya/opituvalnik_bassa_darki (дата звернення: 06.10.2023).
3. Безверхий, О. О. (2022). Взаємозв'язок почуття самотності з агресивністю у студентів: Дипломна робота (пояснювальна записка) здобувача освітнього ступеня «Бакалавр» [Дипломна робота, галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 «Психологія», освітньо-професійна програма «Практична психологія»]. Київ.

УДК 159.9

Перепелюк Тетяна Дмитрівна, кандидат психологічних наук, професор кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань.

Руда Каріна Ігорівна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань

СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ У ТРУДОВОМУ КОЛЕКТИВІ

Сучасний світ перебуває у загострених ситуаціях, які нерідко переростають у конфлікт. Конфлікт (conflictus) – відсутність згоди між двома або більше сторонами. У більшості розуміння поняття «конфлікт» вважають негативним явищем, наприклад загрози, ворожість, образи тощо. Але також конфлікт може виникати у результаті неефективного керівництва та організації і управління.

Проте в даний час теоретики і практики управління все частіше схиляються до тієї точки зору, що деякі конфлікти навіть в найефективнішій

організації при найкращих взаємостосунках не тільки можливі, але і бажані. Треба тільки управляти конфліктом. Можна знайти безліч різних визначень конфлікту, але всі вони підкреслюють наявність протиріччя, яке приймає форму розбіжностей, якщо йдеться про взаємодію людей.

Для вирішення конфліктів спочатку потрібно навчитися ними керувати, зробити їхні наслідки конструктивними та вміти знайти шляхи для їх подолання.

Томас Кеннет та Кілменн Ральф у своїх дослідженнях виявили та запропонували п'ять основних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях:

1) **Боротьба (примус)**, коли учасник конфлікту намагається змусити прийняти свою точку зору за будь-яку ціну, його не цікавлять думки та інтереси інших. Зазвичай така стратегія призводить до погіршення стосунків між конфліктуючими сторонами. Дана стратегія може бути ефективною, якщо вона використовується в ситуації, загрозливій існуванню організації або перешкоджає досягненню нею своїх цілей.

2) **Ухилення**, коли людина прагне піти від конфлікту. Така поведінка може бути доречною, якщо предмет розбіжностей не представляє великої цінності або якщо зараз немає умов для ефективного вирішення конфлікту, а також тоді, коли конфлікт не є реалістичним.

3) **Пристосування (поступливість)**, коли людина відмовляється від власних інтересів, готовий принести їх у жертву іншому, піти йому назустріч. Така стратегія може бути доречною, коли предмет розбіжностей має для людини меншу цінність, ніж взаємини з протилежною стороною. Однак якщо ця стратегія стане для керівника домінуючою, то він швидше за все не зможе ефективно керувати підлеглими.

4) **Компроміс**. Коли одна сторона приймає точку зору іншого, але лише до певної міри. При цьому пошук прийняттого рішення здійснюється за рахунок взаємних поступок. Здатність до компромісу в управлінських ситуаціях високо цінується, оскільки зменшує недоброзичливість і дозволяє відносно швидко вирішити конфлікт. Однак компромісне рішення може згодом

призвести до незадоволення внаслідок своєї половинчастості і стати причиною нових конфліктів.

5) **Співпраця**, коли учасники визнають право один одного на власну думку і готові зрозуміти, що дає їм можливість проаналізувати причини розбіжностей і знайти прийнятний для всіх вихід. При цьому установку на співпрацю зазвичай формулюють так: «Не ти проти мене, а ми разом проти проблеми».

Отже, намагаючись подолати та вирішити конфлікт у трудовому колективі можна провести діагностичне тестування за методикою Томаса-Кліменна та інтерпритувавши результати розробити декілька варіантів на подолання конфлікту, наприклад, використати психологічне консультування або запропонувати взяти участь у психокорекційній програмі, або взяти участь у тренінгових заняттях на зниження рівня конфліктності та агресивності серед працівників трудового колективу тощо.

УДК 316.62

Піковець Наталія Вікторівна, кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти Черкаської обласної ради»

ПРОБЛЕМА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

У критичні періоди розвитку суспільства все більшої актуальності набуває проблема агресії та агресивної поведінки людини. Пов'язано це передусім із загальною соціальною напруженістю, психологічною невірноваженістю всього суспільства, яке важко переживає наслідки повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, і спричинює кризу соціальної стабільності.

Згідно з дослідженнями, діти, підлітки, молодь, усі, хто проживає у країні, що знаходиться в стані війни, починають набагато раніше і яскравіше проявляти жорстокість і агресію, ніж їх ровесники, які живуть в мирний час або в мирному місці. Агресія у таких дітей часто виникає як протидіючий, альтернативний захисний механізм, спрямований на боротьбу із зовнішніми негативними впливами з боку ворожого оточення. Аналіз різних аспектів досліджуваного явища засвідчує, що агресивна поведінка, особливо, якщо вона підсилюється негативними чинниками, викликаними катастрофічними воєнними наслідками, може варіювати як за глибиною та формою зовнішнього прояву, так і за ступенем інтенсивності: від простої демонстрації неприязні і словесних образ до застосування фізичної сили [2].

Погоджуємося з думкою науковців і практиків у психологічній галузі щодо необхідності диференціювати поняття «агресія» і «агресивність». У першому випадку, ми маємо на увазі особливість поведінки як сукупність певних дій, якими завдається шкода іншому об'єкту, в іншому – розглядаємо особистісну властивість, що забезпечується готовністю особи, на яку спрямована агресія, сприймати та інтерпретувати поведінку агресора відповідним чином. «У цьому сенсі можна говорити про потенційно агресивне сприйняття і потенційно агресивну інтерпретацію як про стійкі особистісні риси світосприйняття і світорозуміння. Агресивність можна розуміти і як реакцію особи на фрустрацію потреб, і як конфлікт, що проявляється в суб'єктивній тенденції до ворожої поведінки, спрямованій на повне або часткове обмеження волі, дій, волевияву іншої людини або спільноти, керування ними, на заподіяння їм шкоди або страждань» [2].

Коли йдеться про агресію і агресивність, мається на увазі, хоча і не завжди усвідомлюється, також певна «норма агресивності» [1, 117]. Ступінь агресивності, як і наявність або відсутність агресії як такої, оцінюється конкретним суспільством і має відносний характер. Так, у соціалістичному суспільстві агресія розцінювалася винятково як негативна властивість особистості. Відповідно, на цьому базувалися і психолого-педагогічні

дослідження та теорії. У західних країнах оцінка агресії залежала від її вираженості і спрямованості. В нинішніх умовах значно більш ліберальних цінностей певний рівень індивідуальної агресії розглядається як чинник не просто соціальної адаптації, але й виживання частини населення. Це спонукає до переоцінки ролі агресії як у соціальному, так і в психічному розвитку людини.

Отож, позитивний бік агресивності як здатності до активності – це ініціатива до подолання труднощів, боротьба за виживання, самовдосконалення. Коли через недоліки соціальної адаптації особа конфліктує з оточуючими, неадекватно засвоює і порушує моральні норми на шкоду іншим, агресивність набуває негативного значення [1, 118].

Певним чином зростання агресивності дітей, підлітків та молоді можна пояснити, з одного боку, конфліктом між специфічними потребами дитини і можливістю їх реалізувати. З іншого – захисною реакцією на гормональні, психологічні та соціальні зміни, що супроводжують природний процес дорослішання.

Водночас, збільшення та непередбачуваність діючих на дитину негативних соціальних чинників в умовах війни ускладнює цей процес: навчання в укриттях, травматичний досвід дітей, які стали свідками чи жертвами воєнних злочинів, вимушено покинули свої домівки чи втратили батьків. Навіть якщо дитина, на щастя, не зазнала безпосередньо травми, вона травмована тим, що відчуває постійну небезпеку, чуючи тривоги, відчуваючи тривоги батьків. Відтак, і діти, і підлітки, і молодь реагують у відповідь на пряму чи опосередковано бурхливими вербальними і невербальними реакціями роздратованості, гніву, розлюченості, нестриманості, протесту або ж, навпаки, закритістю у своєму внутрішньому світі та «зливанню» цих емоцій на себе.

Важливе значення для з'ясування причин та особливостей агресії у дитячому та підлітковому віці в умовах воєнного стану має правильне тлумачення і розуміння поняття «агресивні реакції підлітка» [3]. Порівняно з

поняттям «агресивна поведінка» це поняття, за своїм змістом, є більш вузькою категорією. Це певний рівень сформованості агресивних способів і дій, що виявляються, зазвичай, на початковому етапі отримання психологічної травми. Можуть виражатися у формі поодиноких, розрізнених, спровокованих агресивних реакцій, або загалом як сукупність послідовних, цілком спланованих агресивних реакцій, коли криза емоційної складової поведінки підлітка набуває достатньої і постійної форми вияву.

Підліткову агресивність, що виникає, проявляється і зумовлюється наслідками воєнної ситуації, також слід розглядати як варіант прояву певного роду озлобленості, вимушеного заниженого рівня самооцінки і самоповаги в результаті впливу пережитих несприятливих життєвих обставин, згубних невдач, наслідків незрозумілої і невиправданої несправедливості з боку дорослих тощо [3].

Під час війни, зазначає О. Романчук, діти вчаться регулювати злість і опановувати різні ролі, вони експериментують із войовничими ролями [4]. Це нормально, не варто забороняти. Важливо лише, аби діти розуміли, що є межа. Якщо цю межу порушують, батьки, вчителі мають втручатися, й повинні бути дисциплінарні наслідки.

Біль дитини свідчить про те, що її щось обурює. І це нормально, завдання не у тому, щоби дитині не боліло, бо тоді вона втратить чутливість. Дорослі часто намагаються захистити дитину від негативного досвіду, який, як вони переконані, обов'язково травмує її. Не варто прагнути закрити дітям очі, щоби вони не бачили, що у світі є біль і страждання. Діти мають навчитися жити у світі, де є біль, страждання, втрати, багато сумних речей. Важливо навчити дітей розуміти емоції, які вони відчувають, і контролювати їх, розвинути емоційну компетентність. Потрібно розуміти, що діти вчаться регулювати емоції, спостерігаючи за тим, як це роблять дорослі, передусім, батьки та інші значущі дорослі [4].

Отже, незалежно від цілком обґрунтованих причин виникнення та форми прояву агресивної поведінки у дітей, підлітків, молоді в будь-якому випадку, з

одного боку, агресія є негативним, асоціальним явищем, а з іншого, в умовах війни, є одним із захисних механізмів у поведінці дитини, за допомогою якої вона намагається якимось чином позбутися страху, гніву, інших негативних емоцій, і пристосуватися до жорстких навколишніх умов і досить складної життєвої ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волянська О. В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації / О. В. Волянська // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Соціологія. – Харків, 2016. – № 3. – С. 117–134.
<https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/14546>.
2. Гладкова Є. Феноменологічний аналіз кримінальної агресії. Вісник кримінологічної асоціації України. 2017. № 1 (15). С. 75-88
3. Платонова О. Г., Дрижак Т. І. Причини виникнення і форми прояву агресивної поведінки у підлітків в умовах воєнного стану/
<https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9128/1>.
4. Романчук О. Як допомогти дітям пройти крізь виклики війни: поради від дитячого психолога / <https://www.mh4u.in.ua/hochu-dopomogty-blyzkym/how-to-help-children-war/>

УДК 316.62

Пономаренко Діана Володимирівна, магістрантка 2 курсу
психологічного факультету спеціальності 053 «Психологія»
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Науковий керівник: **Драгола Л. В.**, канд. психол. наук, старший викладач
кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ВПЛИВ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК АГРЕСІЇ ЮНАКІВ

Сім'я є одним із головних інститутів соціалізації. Саме в сім'ї дитина проходить первинну соціалізацію. На прикладі взаємовідносин між членами сім'ї вона вчиться взаємодіяти з іншими людьми, навчається поведінці і формам взаємовідносин, які зберігаються в неї в зрілі роки. Реакції батьків на неправильну поведінку дитини, характер відносин між батьками і дітьми, рівень сімейної гармонії або дисгармонії, характер відносин з рідними братами або сестрами – ось фактори, які можуть визначати агресивну поведінку дитини в сім'ї і поза нею, а також впливати на її відносини, як в юнацькому періоді, так і в зрілі роки.

За сучасним тлумачним психологічним словником В. Шапара [5, с. 8] агресія розглядається як «...індивідуальна чи колективна поведінка або дія, направлена на заподіяння фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи».

Агресія знаходить свій прояв в агресивній поведінці. Якщо агресивні прояви стають провідними формами реагування людини в повсякденному житті, у неї формується стійка риса особистості – агресивність. Вона, в свою чергу, за словником В. Шапара [5, с. 8] тлумачиться як «...стійка риса особистості, що проявляється в готовності до агресивної поведінки».

Агресія — це певна установка особистості, що є фіксованою, стійкою індивідуальною характеристикою, що відображає схильність суб'єкта демонструвати перевагу влади над іншими.

Витоки агресії, перш за все, пов'язані з сім'єю, а саме із характером сімейних взаємин та можуть виражатися в наступному:

1. Батьки не приймають дітей тоді, коли дитина була небажана. Навіть якщо це не сказано прямо, це відчувається на підсвідомому рівні, тому дитина будь - яким способом, часто агресивно, починає привертати увагу батьків.

2. Батьківське нехтування або ворожість по відношенню до дитини.

3. Агресивними факторами для юнаків можуть бути відсутність або погіршення емоційного зв'язку з родиною та втрата цього зв'язку між батьками. Це може статися, якщо батьки постійно сваряться, що призводить до стану постійної напруги і є психологічно важким фактором для дитини.

4. Якщо юнак не поважає себе як особистість, він буде відчувати приниження, критику, неточні зауваження, це призводить до агресивної реакції, яка його захищає.

5. Гіпоопіка та гіперопіка можуть призводити до проявів агресії, яка може проявлятися в різних формах залежно від особистості та темпераменту особистості.

6. У разі надмірної чи недостатньої уваги батьків юнаки можуть виявляти агресивні та неадекватні дії [1].

У психологічній та педагогічній науках існує різноманіття класифікацій стилів батьківської поведінки, однак найвідомішою серед них є класифікація, розроблена Д. Баумрінд. Дослідниця виділила три види контролю батьків, що слугують базою для стилів батьківського виховання:

1. авторитарний тип батьківського контроль (виражається у холодних стосунках та високому рівні контролю);

2. ліберальний тип батьківського контролю (проявляється у теплих стосунках та низькому рівні контролю);

3. демократичний тип батьківського контролю (відображається у теплих стосунках та високому рівні контролю) [4].

Вчені Е. Маккобі та Д. Мартін додали до цієї класифікації ще один стиль батьківського контролю – індіферентний, який обумовлюється холодними стосунками та низьким рівнем контролю батьків [4].

Особистість дитини формується під впливом характеру взаємин між нею та батьками. Від того, як батьки взаємодіють із дитиною, який спектр почуттів та яке ставлення вони виражають, які принципи вони показують, залежить сприйняття дитиною навколишнього світу у позитивному чи негативному світлі. Таке сприйняття займає важливе місце у формуванні позитивного чи негативного сприйняття дитини самої себе та навколишньої дійсності

Досвід стосунків дитини із батьками, який вона спостерігала та пережила у власній батьківській сім'ї переноситься на її уявлення, погляди, ролі, поведінку, ставлення щодо майбутньої родини. Зазвичай існує пряма залежність серед сімейних структур у попередньому та наступному поколіннях, і специфіка батьківської родини автоматично передаються у подібні структури сім'ї дітей, часто навіть несвідомо.

Для нашого дослідження цікавими є ідеї педагога – практика А. Макаренка. Він акцентував увагу на значенні родини для становлення особистості у моральному та духовному аспектах, наголошував на важливості ролі матері та батька у виховному процесі дитини. Вчений А. Макаренко [29, с.67] підкреслював, що: «Виховуючи своїх дітей, сучасні батьки формують не лише майбутнє своєї країни, але й вносять свій вклад у створення майбутньої історії всього світу».

Він зауважував, що нинішні діти також будуть батьками в майбутньому, виховуватимуть своїх дітей, тому основи батьківства формується в дитячому періоді. Головною основою цього процесу є модель поведінки їхніх батьків, які у всьому демонструють зразок для своїх дітей.

Атмосфера напруженості і конфліктності в сімейній ситуації діє на юнаків різко негативно. Дисгармонія сімейних відносин дає йому зразки

агресивності, непостійності, ворожості і асоціальної поведінки. Незадоволення основних потреб дітей швидко виявляється в порушеннях поведінки дитини і у формуванні негативних рис особистості.

Для формування власного «Я» юнака вирішальним чинником є погляди і поведінка батьків. Завдяки їх правильній позиції юнак створює про себе певну думку. При суворій і відкидаючій позиції дитина відчуває страх і оцінює себе негативно. Виникнення у дітей різного типу порушень в поведінці, пов'язаних з сімейним середовищем, свідчить про зниження виховної функції батьківської сім'ї.

Батьківський контроль та теплота впливають на прояв дітьми агресії й просоціальної поведінки, формування Я-концепції, інтерналізацію моральних цінностей і розвиток соціальних навичок. Е. Маккобі говорить, що ступінь контролю батьків за діями дітей змінюється відповідно до того, як ті, стаючи дорослішими, набувають навиків самоконтролю і відповідальності за свої вчинки. Теплота й емоційна підтримка з боку батьків є надзвичайно важливою для розвитку відносин з дітьми, для того, щоб викликати у них аналогічні почуття. Такі відносини полегшують взаємодію між батьками і дітьми, навіть в тих випадках, коли необхідно проявити волю [4].

Юнаки з проблемами агресії в дитячому віці виховувалися як «кумири сім'ї», в сім'ях без батька, або в сім'ях з авторитарним батьком при непослідовній, поступливій матері. Живучи в таких умови, в підлітковому віці юнаки ідентифікують себе з батьком і вдаються до його методів, щоб протистояти батькові і всім оточуючим. У дорослому віці вони ризикують вирости такими як їхні батьки.

Для агресивних дівчат характерна протилежна сімейна ситуація, жорстка, авторитарна мати і поступливий, м'який батько. В такому випадку дівчина, асоціюючи себе з матір'ю, переймає її грубість, конфліктність і агресивність. Інший приклад агресивних підлітків, коли вони надані самі собі, вони самостійно пробиваються в житті. Агресія для них є механізмом виживання і

носить інструментальний характер і не має таких виражених відмінностей за гендерною ознакою.

Усе вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що модель батьківського виховання може слугувати чинником для наслідування певної поведінки юнаками, зокрема аспекту агресивності.

Отже, аналіз психолого - педагогічної літератури показав, що стиль батьківського виховання має значущий вплив на подальше життя людини, зокрема в аспекті агресивності. Тому можна стверджувати про взаємозалежність отриманого досвіду в батьківській сім'ї та його вплив на розвиток агресивності у молодих людей, в тому числі і представників юнацького віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дитяча агресія [Електронний ресурс]. Режим доступу: **URL:** <https://op.ua/pedclass/naukova-stattya/prichini-viniknennya-pidlitkovoyi-agresiyi>. - Назва з екрана.
2. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості / Т. С. Кириленко. – К.: Либідь, 2007. – 156 с.
3. Макаренко А. С. Книга для батьків / А. С. Макаренко. – К.: Рад. школа, 1980. – 327 с.
4. Федоришин Г. М. Психологічні проблеми сімейного виховання: навчальний посібник / Г. М. Федоришин. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. — 224 с.
5. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник: словник / В. Б. Шапар. - Х.: Прапор, 2007. - 640 с.

Серета Тетяна Анатоліївна, фахівець/консультант (практичний психолог)
комунальної установи «Інклюзивно-ресурсний центр» Чигиринської міської
ради Черкаської області, м. Чигирин

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІДЛІКОВОГО ВІКУ

Актуальність дослідження. Проблемі агресивності молоді присвячено чимала кількість досліджень. Пропри це, враховуючи події сьогодення, слід відмітити, що дана тема стала ще гострішою і залишається важливою та актуальною. З повномасштабним вторгненням російських військ на територію України різні форми деструктивної поведінки, зокрема агресивної, мають тенденцію не до зниження, а збільшилися у формах вияву.

Підвищений рівень агресивності підлітків є однією з найбільш гострих проблем не тільки для педагогів і психологів, але і для суспільства в цілому. Наростаюча хвиля підліткової злочинності і збільшення числа дітей, схильних до агресивних форм поведінки, у сучасному суспільстві, свідчить про актуальність психологічних досліджень у даній галузі.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні особливостей прояву агресивної поведінки в підлітковому віці.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень свідчить, що агресивність належить до класу явищ, які необхідно вивчити комплексно, зусиллями низки наукових дисциплін. Якщо проаналізувати всю різноманітність західних концепцій, можна виокремити три найбільш значущі. Перша включає теорії, в яких агресивність трактується як вроджений інстинкт індивіда (З.Фрейд). Друга описує агресію як поведінкову реакцію на фрустрацію. Згідно з Дж. Доллардом: «агресія – це захоплення, що автоматично виникає в організмі людини, а реакція на фрустрацію – спроба перебороти перешкоди на шляху до задоволення потреб, досягнення емоційної рівноваги. Третю концепцію

становить теорія соціального навічання. Агресія тут – засвоєння поведінки у процесі соціалізації через спостереження відповідного способу дій (А.Басс, Мак Доугел). Сьогодні ця теорія є однією з ефективних у передбаченні агресивної поведінки».

У психологічній літературі прийнято розмежовувати поняття «агресія» (це дія) і «агресивність» (це властивість особистості, яка виявляється у мірі готовності до агресивної поведінки). Агресивність – це усвідомлювана або неусвідомлювана здатність до агресивної поведінки; агресія – це форма поведінки, що частково формується соціальним навчанням (засоби масової інформації, однолітки, сім'я) і частково є наслідком самої агресивності (властивості особистості).

Тривалі агресивні дії щодо іншого в світі називають булінгом. Булінг (від англ. bully – хуліган, задирака, грубіян, «to bully» – задиратися, знущатися) – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки з метою заподіяти шкоду, викликати страх, тривогу або ж створити негативне середовище для людини.

На думку дослідників, булінг є складним і багатоаспектним соціально-психологічним явищем, яке об'єднує різні форми навмисних агресивних нападів у середовищі однолітків. Кожна особа в підлітковому віці володіє своїми особливостями. Природно, різною буде і реакція на цькування. Хтось особливо гостро реагує на статус соціального вигнанця, інших лякає загроза фізичного булінгу, треті впадають у депресію через поширення образ у глобальній мережі. Іноді дизлайки і знущальні коментарі б'ють болючіше, ніж фізичне насильство.

Проблеми підліткового віку через булінг часто пов'язані з особливостями фізичного та емоційного стану дитини або її виховання. Мішенню для нападок, як правило, стають ті, хто слабкіше фізично, емоційно нестабільний, має низьку самооцінку. Іноді цькування починається просто тому, що дитина не схожа на інших - відрізняється національністю, стилем одягу, звичками, складанням тіла (наприклад, має надмірну вагу) тощо.

Як вважає Н. Гусева: «агресивні прояви можуть бути: а) засобом досягнення певної мети; б) способом психологічної розрядки, заміщення заблокованої потреби; в) самоціллю; г) способом задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні» [3, с. 148].

Аналіз наукової літератури з психології юнацького віку показав, що даний вік є значущим етапом розвитку особистості, протягом якого формується ідентичність, важливе значення набуває питання особистісного та професійного самовизначення, вибудовуються життєві плани.

Агресія може бути спрямована не тільки зовні, але і на власну особистість, що виявляється, найчастіше, суїцидальною поведінкою або самоушкодженням. Дитяча чи підліткова агресія мають свої особливості.

Певна кількість досліджень [2] довели, що у родинах, звідки «виходять» агресивні діти, характерні негативні стосунки між членами родини. Такі взаємини мають насильницький характер та визначаються приниженням одне одного.

Поєднання несприятливих біологічних, психологічних, сімейних та інших соціально-психологічних чинників на думку В. Павелків «спотворює весь спосіб життя підлітків. Характерним для них стає порушення емоційних відносин з оточуючими людьми. Підлітки підпадають під сильний вплив підліткової групи, що нерідко формує асоціальну шкалу життєвих цінностей. Сам спосіб життя, середовище, стиль і коло спілкування сприяють розвитку та закріпленню девіантної поведінки. Таким чином, має місце негативний мікроклімат у багатьох сім'ях, який обумовлює виникнення відчуженості, грубості, неприязні певної частини підлітків, прагнення робити все на зло, усупереч волі оточуючих, що створює об'єктивні передумови для появи демонстративної непокори, агресивності й руйнівних дій».

Одне із найбільш спірних шляхів навчання агресії – це засоби масової інформації. Як пише Г. Киричук «одна з небезпечних для духовно-моральної атмосфери суспільства традицій ЗМІ полягає в їхньому прагненні (заради високих рейтингів) експлуатувати негідні, руйнівні тенденції людської

підсвідомості. Існує прямий зв'язок між злочинністю на екрані телебачення та вулиці. У результаті запропонованих інформаційних впливів суспільство все частіше зіштовхується з такими явищами серед молоді, як ослаблення здатності до самоконтролю за своєю поведінкою, активізація ірраціональної сфери свідомості, посилення садомазохістських схильностей. Дані соціологічних досліджень підтверджують наявність кореляційних зв'язків між названими явищами та зростанням інтенсивності інформаційних потоків відповідного змісту в ЗМІ».

Те, що молодь отримує в ЗМІ, є одним із найбільш травмуючих факторів телевізійного впливу на її психічний та фізичний стан. Головним чином це належить до насильства, яке надмірно демонструє телебачення та соціальні мережі. Постійний перегляд сцен насильства притупляє чутливість до агресії, зменшує значимість внутрішніх факторів, які її стримують, збільшує фактичні прояви агресивності в поведінці, формує неправильний образ соціальної реальності, що може стати основою подібних дій.

Отже, у підлітків один із важливих шляхів формування агресивності – спостереження за агресією інших. Перераховані вище фактори мають бути враховані батьками, педагогами, психологами та суспільством у цілому при взаємодії з підлітками, оскільки агресії легше запобігти, ніж потім коригувати агресивну поведінку.

У процесі вивчення емоційного розвитку особистості в юнацькому віці можна виокремити особистісні особливості агресивної поведінки для даної вікової групи, які пов'язані з: типом нервової системи і темпераменту; з властивостями пізнавальної та інтелектуальної діяльності; переважанням схильності до прояву базових емоцій гніву і страху; гендерними відмінностями в емоційній збудливості, стійкості, тривалості та інтенсивності емоцій.

Таким чином, агресивність – це усвідомлювана чи неусвідомлювана здатність до агресивної поведінки; агресія – це форма поведінки, яка, з однієї сторони, є соціальним навчанням (ЗМІ, однолітки, сім'я), а з іншої є наслідком агресивності (властивості особистості).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Киричук Г. Асоціальна поведінка підлітків (агресивність у підлітків) / Г. Киричук // Психологічна газета – 2005. – квітень № 7. – С. 16–17.
2. Павелків В.Р. Методологічні та теоретичні засади дослідження агресії й агресивної поведінки // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Київ, 2004. Т. 4. Вип. 4. С. 215-225.
3. Павелків В.Р. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці В.Р. Павелків / Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 30. С. 483-494.

УДК 316.62

Таран Мар'яна Олександрівна, магістрантка II курсу психологічного факультету спеціальності 053 «Психологія»

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Науковий керівник: Бондаревська Л.Л. кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

АГРЕСИВНІСТЬ ПОВЕДІНКИ ЯК ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНА ПЕРЕДУМОВА ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ ПСИХОЛОГА

У зв'язку з військовою агресією Росії проти України, великої популярності набула професія психолога. Війна, пандемія, постійне відчуття небезпеки, невпевненість у майбутньому, перенасиченість новинами з фронту та трагічні події в житті оточуючих зумовлюють зростання агресивних тенденцій у соціумі та в особистому житті українців.

Феномен агресії не узгоджується з професією психолога, в якій основними процесами є спілкування та гуманна взаємодія в рамках «людина — людина». Через свою усталеність та входження в структуру особистості агресивність може визначати загальну тенденцію поведінки, що унеможливорює

якісну роботу з клієнтами. У зв'язку з цим проблема професійної підготовки психолога та його особистісної психокорекції набуває особливої гостроти, що нейтралізує тенденцію до регресивної поведінки, зокрема агресію. [6]

Агресивність розглядається як властивість особистості, що виражається у готовності до агресії і характеризується наявністю деструктивних тенденцій в галузі суб'єктно - суб'єктних відносин. [1] Мелані Кляйн стверджувала, що не існує агресивності в чистому вигляді, натомість вона показувала взаємодію між агресивними та лібідіозними тенденціями.

Розрізняють такі форми агресії: фізична, вербальна, пряма, непряма, деструктивна, прихована, демонстративна, захисна, аутоагресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, почуття провини та інші. Слід зазначити, що єдиної класифікації агресії не існує.

На формування агресивності впливають такі соціально-психологічні фактори: стиль виховання в сім'ї, взаємовідносини між батьками, рівень достатку, вплив системи освіти та засобів масової інформації, вплив однолітків та субкультур, ситуація в країні та інше. [1, 3]

Негативні події та неблагополучне оточення в дитинстві можуть спричинити психологічне травмування і стати підґрунтям для агресивної поведінки у подальшому житті людини. Пітер Левін зазначав, що травмівною може бути будь-яка подія, що вразила дитину, а Дональд Кальшед описував синдром нав'язливого повторення, що змушує психіку знову і знову травмувати себе уявляючи подібні травмівні ситуації. Зігмунд Фройд описав формування «ментального ядра», що символічно пов'язується з травматичною ситуацією та активізує паталогічні механізми реагування щоразу у ситуаціях, що чимось нагадують пережите.

Зігмунд Фройд класифікував дитячі травми та їх наслідки:

- травма «покинутості» – виникає внаслідок переживання сильної тривоги та страху через відсутність матері, що загрожує виникненням різних залежностей, інфантильності та страху втратити коханий об'єкт;
- травма покинутості («емоційно холодна» мати або мати, що не залучена у процес виховання) – провокує постійне відчуття покинутості,

непотрібності, неможливості самореалізуватися або уникання емоційних проявів;

- травма «позбавлення» – (мати не задовольняє потреб дитини: вчасне годування, зміна пелюшок, увага) людина може постійно відчувати брак уваги та прагнення понад усе її отримати, в тому числі й маніпуляціями;
- травма «зради» – розчарування дитини батьками призводить до втрати довіри до людей, відчуження або навпаки – до прагнення завоювати символічну «любов батьків» догождаючи оточуючим;
- «травма сексуальної спокуси» (насильство в дитинстві з боку дорослих) – може призвести до сексуальних та емоційних проблем;
- «травма насильства» (систематичне фізичне насильство над дитиною) призводить до виникнення психопатій або формування психопатичного асоціально характеру;
- «нарцисична» травма – порушення Я-концепції дитини внаслідок приниження її гідності та виявів зневаги. [4, 6]

Внаслідок ототожнення із сильнішим із батьків та інтроєктування його рис – насильство в сім'ї може сформувати в дитині як мазохістичні (ототожнення з жертвою) так і садистичні нахили (ототожнення з агресором). [2]

Глибинно-психологічні витоки мазохізму закладаються в едіпальний період розвитку суб'єкта, що актуалізує почуття вини та тенденцію до самопокарання. Характерним для феномену мазохізму (Т. Яценко) є наступне: страждання перетворюється на необхідну умову для настання задоволення; мазохіст зухвало вимагає покарання, яке дозволяє самому собі подарувати задоволення через механізм примикання енергії еросу до мортдіної енергії; ігнорування просоціальних норм поведінки (регресія) та інші.[2, 6].

Негативний дитячий досвід є підґрунтям для формування особистісних деструкцій, що породжують агресивність, внутрішній дискомфорт, напруження та труднощі у стосунках з людьми.

Особистісні деструкції – це стабілізовані утворення психіки, які породжують бар'єри в контактах та ускладнюють реалізацію потреб і цілей клієнта. Вони породжуються імперативними (підкріплення та покарання) та

маніпулятивними стратегіями спілкування і порушують принципи рівності, партнерства та гуманізму. [1]

Особистісна деструкція призводить до виникнення особистісної проблеми, що провокує повторювальну, ригідну та провокативну поведінку, що має інфантильні передумови.

Особистісна проблема – це така, яку суб'єкт сам не може розв'язати внаслідок неусвідомлюваності її передумов, каузальних аспектів, пов'язаних із внутрішньою, стабілізованою суперечністю. [1] Наприклад: психолог не усвідомлює чому він агресивно реагує на певних клієнтів.

Відтак завданням психокорекції майбутніх психологів є пошук розбіжностей між свідомо декларованими прагненнями допомоги клієнту і його поведінкою, вмінням витримати перенос і розпізнати контрперенос.

Пізнання глибинно-психологічних передумов агресії особистості передбачає врахування функціональних закономірностей несвідомої сфери суб'єкта в її системних характеристиках, пов'язаних зі специфікою психологічних захистів. [6]

Витіснення є одним із первинних захистів тому часто люди забувають травмівні події. За Фройдом, не відреагована травмівна напруга соматизується і психіка знаходить розрядку в сфері фізичного функціонування (страхи, фобії, неврози).

Агресивна поведінка як наслідок травм та негативного дитячого досвіду особливо гостро відгукуються в період переживання криз – вікових, термінальних, значущих стосунків, особистої автономії, криз життєвих помилок, самореалізації та інше. [4]

Таким чином соціально-психологічні фактори формування агресивності поведінки (побої, насильство, образи, приниження, недоліки виховання, булінг, бідність, війна, «погана компанія», мортідні течії субкультур, агресивний та насильницький контент в соцмережах та інше) є однією із найбільш розповсюджених передумов вибору професії психолога, адже одним із мотивів вступу на психологічний факультет є прагнення розібратись в собі. Слідуючи провідним тенденціям психіки в процесі психокорекції психолог переходить

«від слабкості до сили», виходить із «хибного кола» та повертається «від смерті до життя».

Отже, професіоналізм практичного психолога залежить від глибинно-психологічного пізнання власної особистісної проблеми та нівелювання внутрішніх бар'єрів, пов'язаних з наявністю внутрішніх суперечностей психіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глузман О. В., Мелоян А. Е., Туз Л. Г. Агресія та її глибинно-психологічні джерела/ О. В.Глузман, А. Е. Мелоян, Л. Г. Туз: // К.: ТОВ «Видавництво «Освіта України», 2006. – 256 с.
2. Іванова Н. О. Едіпальна залежність як чинник формування проявів мазохізму Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. Миколаїв, 2017. Вип. 2 (18). С. 85-91
3. Мелоян А.Є. Індивідуальні і соціальні детермінанти агресивної поведінки // Матеріали IV Міжнародних психологічних читань “Психологія у сучасному вимірі: теорія та практика”, Харківський національний університет, 26 квітня 2002 року. – Х.: ХНУ, 2002. – С. 158-161
4. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Л. Туриніна. – К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2017. – 160 с. – Бібліогр.: с. 149–159.
5. Фройд З. Вступ до психоаналізу / З.Фройд – Київ.: Основи, 1998. — 672с.
6. Яценко Т. С. Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога / Т. С. Яценко, В. І. Бондар. — К. : Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2016. — 384 с.

УДК 316.62

Теслюк Павло Васильович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Коваль Наталія Олександрівна, заступник директора з виховної роботи комунального закладу «Черкаська спеціальна школа Черкаської обласної ради»

ОСОБЛИВОСТІ АУТОАГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Згідно визначенню у словнику, аутоагресивна поведінка – це поведінка особи, спрямована на самопошкодження, саморуйнування [3]. Аутоагресія проявляється у різних формах руйнівної поведінки людини. Основними формами аутоагресивних проявів є:

- суїцидальна поведінка;
- зловживання алкоголем;
- вживання наркотичних та інших психоактивних речовин;
- тютюнопаління;
- відмова від лікування;
- невиправдана схильність до ризику [2].

Найнебезпечнішою формою аутоагресії є самогубство – той вияв людської поведінки, що суперечить інстинкту самозбереження. Крім суїцидальної активності високий аутоагресивний потенціал мають також алкоголізм та наркоманія.

Основні мотиви аутоагресивної поведінки у юнаків:

- Переживання образи, самотності, відчуження та нерозуміння.
- Дійсна чи уявна втрата любові батьків, нерозділене почуття та ревності.
- Почуття провини, сорому, ображеного самолюбства, самозвинувачення.
- Боязнь ганьби, глузування чи приниження.

- Любовні невдачі, сексуальні ексцеси, вагітність.
- Почуття помсти, злоби, протесту.
- Співчуття чи наслідування поведінки товаришів, героїв книг чи фільмів [2].

В.П. Коханенко виділяє наступні форми аутоагресивної поведінки у відповідності з критерієм провідної мотивації: протест; помста; заклик; уникання (покарання, страждання); самопокарання; відмова [1].

«Протестні» форми аутоагресивної поведінки виникають у ситуації конфлікту, коли об'єктивна його ланка ворожа або агресивна щодо суб'єкта, а сенс самогубства міститься в негативному впливі на об'єктивну ланку.

«Помста» – це конкретна форма протесту, нанесення конкретної шкоди ворожому оточенню. Дані форми поведінки передбачають наявність високого самооцінювання та самоцінності, активну або агресивну позицію особистості.

Сенс аутоагресивної поведінки типу «заклик» полягає в активації допомоги ззовні з метою зміни ситуації. При цьому позиція особистості пасивна.

При ситуаціях «уникання» суть конфлікту – у загрозі особистісному або біологічному існуванню, якій протистоїть висока самоцінність. Сенс аутоагресивної поведінки полягає в уникненні нестерпної наявної загрози через самоусунення.

«Самопокарання» можна визначити як протест у внутрішньому плані особистості, конфлікт, переважно внутрішній, при своєрідному розщепленні «Я», співіснуванні двох ролей: «Я – судді» і «Я – підсудного». При цьому сенс такої аутоагресивної поведінки має дещо різні відтінки у випадках «знешкодження в собі ворога» і «спокутті провини».

Необхідно враховувати наступні особливості аутоагресивної поведінки у здобувачів освіти юнацького віку:

1. Недостатньо адекватна оцінка наслідків аутоагресивних дій. Поняття «смерті» в цьому віці зазвичай сприймається досить абстрактно, як щось, не завжди пов'язане із власною особистістю.

Юнаки, долаючи тривогу, фактично заперечують смерть, коли швидко їздять на мотоциклах, експериментують із небезпечними речовинами чи беруть участь в іншій привабливій, але ризикованій справі.

Багато хто з молодих людей, здійснюючи суїцид чи вживаючи наркотичні засоби, прямо не передбачають смертельного результату. Проте наслідки аутодеструктивних дій можуть бути надзвичайно серйозними та небезпечними для їх життя. На відміну від дорослих, у молоді часто відсутні чіткі межі між істинною суїцидальною спробою та демонстративно-шантажуючим аутоагресивним вчинком. Це змушує в практичних цілях всі види аутоагресії у молоді розглядати як різновид суїцидальної поведінки.

2. Несерйозність та незначущість (із точки зору дорослих) мотивів, якими молоді люди пояснюють спроби самогубства, вживання наркотиків чи алкоголю. Цим обумовлені труднощі своєчасного розпізнання аутоагресивних тенденцій і суттєва частота неочікуваних для оточуючих випадків.

3. Наявність взаємозв'язку спроб самогубства у молоді із дрібними правопорушеннями, конфліктами із батьками, алкоголізацією, наркотизацією тощо.

Аналіз мотивів аутоагресивної поведінки приводить до висновку, що вона породжується нереалізованими, заблокованими або незадоволеними психологічними потребами здобувачів освіти юнацького віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коханенко Л. Проблема самогубства: погляди І. Сікорського та сучасні досліді // Практична психологія та соціальна робота. 2002. №4. С. 49-51.

2. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 560 с.

3. Словник із соціальної роботи. URL: <https://slovnyk.me/dict/socialwork> (дата звернення: 02.10.2023).

УДК 316.62

Тульговець Лаурітта Олександрівна

магістрантка II курсу психологічного факультету

спеціальності 053 «Психологія»

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Науковий керівник: Драгола Л.В. кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ НА АГРЕСИВНІСТЬ У ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Тема самооцінки та агресивності завжди буде актуальною, адже займає досить вагоме місце в нашому житті. Прояви агресивної поведінки ми зустрічаємо кожного дня на вулиці, в магазині, в університеті тощо. Також агресивна поведінка часто виступає в ролі невідповідності між самооцінкою особи та її оцінкою з боку соціуму, до якого особа включена, що часто спричиняє проблему компенсування власної заниженої самооцінки проявами приниження та емоційних зривів на інших людей.

Обидва феномени є пов'язаними як складові самосвідомості, адже самооцінка є компонентом, що регулює агресію, тому занижений рівень самооцінки виступає одним з факторів, що спричиняють агресивну поведінку в людини.

Юнаки прагнуть до більшої самостійності, визнання їх дорослості, сили та впливу. Вони починають новий етап життя переїжджаючи від батьків, вступаючи в університеті, але їх хитке соціально-економічне становище провокує ризик підвищення різноманітних викривлень у індивідуальному розвитку та поведінці [2].

Самооцінка у осіб юнацького віку формується на основі зовнішніх оцінок: референтних груп, значимих дорослих, однолітків, батьків. Складний процес формування самооцінки провокує багато труднощів. Ці труднощі у більшості випадків проявляються в агресивній поведінці.

Самооцінка – це ключовий компонент особистості, що відображає зіставлення «Я - реального» та «Я – ідеального» та контролює її поведінку і діяльність, а також демонструє рівень розвитку. Тобто чим менше розрив між «Я - реальним» та «Я – ідеальним», тим більш людина розвинена.

Психологи, становлення самооцінки пов'язують з проявом таких почуттів у людини як компетентність, впевненість у собі, з розвитком потреби у знаннях. Самооцінка розглядається як психічна система, що функціонує на різних рівнях. Людина для самої себе виступає як особливий об'єкт пізнання. Пізнання себе входить в процес пізнання зовнішнього світу та здійснюється у неперервному взаємовідношенні людини з світом.

Самооцінка має 3 типи: адекватна, занижена та завищена. Коли відхилення від адекватної самооцінки досить велике людина відчуває психологічний дискомфорт та внутрішні конфлікти. Людина часто не усвідомлює справжніх причин даних явищ та шукає причини поза собою.

При завищеній самооцінці особа набуває комплексу вищості («я досконалий»), або комплексу («я краще за інших»); має ідеалізоване уявлення про свої можливості, навички, уміння, перебільшує своє значення у справі та для інших людей; характеризується відсутністю емпатії, неприйняттям чужої думки, агресивністю, грубістю та зверхністю.

При заниженій самооцінці людина більше потребує підтримки та схвалення оточуючих її людей, залежить від цього; нерішуча, сором'язлива, не впевнена в собі, занадто обережна; маючи комплекс неповноцінності намагається самоствердитись, довести щось оточуючим; легко піддається впливу, конформна; «роздує з мухи слона», перебільшує свої невдачі та неприємності в житті; має фізіологічні прояви цього: голова втягнута в плечі, сутулість, при розмові не дивиться в очі тощо [5].

Особистість з адекватною самооцінкою немає серйозних проблем з психічним здоров'ям. Вміє слухати себе, тобто внутрішній голос, аналізує свої помилки, адекватно оцінює себе та свої можливості. Знає свої права та не допускає їх ігнорування. [4]

В сучасному психологічному словнику В. Шапара термін агресія визначається як групова чи індивідуальна поведінка чи дія, що направлена на

заподіяння фізичної чи психологічної шкоди, або навіть на знищення іншої людини [6].

«Агресивність» - це окремий феномен, що є похідним по відношенню до агресії. Агресивність по відношенню до поведінки виступає як явище психіки, що пояснює рівень прояву агресії в поведінці. Це внутрішня готовність індивіда до агресивних дій [1].

Процес становлення агресивної поведінки довгий та складний, на нього впливає безліч факторів: сім'я, однолітки, соцмережі тощо.

Агресія буває 2 видів:

- пряма агресія – спрямована на певний об'єкт, людину чи групу людей;
- непряма агресія – опосередковано спрямована на іншу людину або ні на кого не спрямована.

Досліджуючи деструктивні прояви агресивності у юнаків зазначають самоствердження на фоні інших людей, вияви агресії для підвищення власної значущості, статусу, або встановлення контролю над іншими, що часто виявляється як компенсування критичного рівня самооцінки

Розглядаючи самооцінку з контексту «Я-концепції» слід зазначити, що завищена самооцінка супроводжується переоцінкою людини самої себе, що призводить до втрати контактів з оточуючими, егоцентризму та виявів агресивної поведінки. Занижена ж самооцінка характеризується невпевненістю людини у собі, своїх силах, високою тривожністю і недооцінкою своєї особистості, що часто приводить до почуття меншовартості і, як наслідок, проявів аутоагресії, яка є різновидом агресивної поведінки особистості [3].

У роботах Д. Зіммана, Дж. Карсліта, Ч. Мюллера представлена думка, що агресія не виникає з простору, а її існування зумовлено аспектами життєвого середовища.

Також, деякі дослідники роблять висновок, що наявність стресору, як середовищного, так і міжособистісного, не є достатньою підставою для виникнення агресивної поведінки. Ч. Мюллер вважає, що велика кількість стресорів середовища викликають стан емоційного збудження, яке може виступати в ролі генералізуючого мотиву подальшої поведінки.

Отже, агресивність — це властивість психіки, невід’ємна частина людської життєдіяльності. Самооцінка може впливати на агресивність. Чим більший рівень самооцінки, тим вище показники агресії. Згідно із тим, рівень самооцінки впливає на рівень агресивності особистості. На думку дослідників, агресивність безпосередньо пов’язана з «Я–концепцією» особистості, і також агресія ніколи не виникає з простору та її існування багато в чому обумовлене певними аспектами оточуючого середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басс А. Психологія агресії / А. Басс// Питання психології. — 1967. — №3.
2. Гіренко С.П. // Вісник Харківського університету. Серія: «Психологія» - Агресивна поведінка особистості в конфлікті — 2000. — № 472. — С. 49—51.
3. Зошій І. В. Дослідження агресивності особистості: психологопедагогічний аналіз. / І. В. Зошій // Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій : матер. доп. Всеукр.наук.-практ. конф..06 червня 2019 р., Львів : Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019 - С. 18-21.
4. Калюжна Є.М., Шевєргіна М. В. Вплив самооцінки особистості на її академічну успішність у молодшому шкільному віці / Є. М. Калюжна, М. В. Шевєргіна // Молодий вчений. - 2016. - № 5. - С. 559-563
5. Мацко, Л. А. Основи психології та педагогіки. Психологія : лабораторний практикум / Л. А. Мацко, М. Д. Прищак, Т. В. Первушина. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 139 с.
6. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник: словник / В. Б. Шапар. - Х.: Прапор, 2007. - 640 с

Фисина Надія Григорівна, практичний психолог середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 201 міста Києва

АГРЕСІЯ ТА ІМПУЛЬСИВНІСТЬ ЯК ФОРМИ ЗАХИСНОЇ РЕАКЦІЇ У ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ З НЕВРОТИЧНИМИ ПРОЯВАМИ

Військова агресія на території України має серйозний травматичний вплив на життя і добробут дітей. Війна руйнує життя дорослих і дітей, забирає почуття безпеки, можливість розвитку та сенс життя, породжує численні страхи та стресові розлади.

На сьогоднішній день однією з актуальних проблем є прояв агресії в дошкільному віці. Дошкільний вік формує і закріплює різні поведінкові акти і патерни. Внаслідок агресії у дитини знижується продуктивний потенціал, деформується її особистісний розвиток.

В дошкільному дитинстві закладаються основи етики, оформляються і зміцнюються індивідуальні варіанти ставлення до себе й оточуючих. Та у деякої категорії дітей агресивні тенденції можуть трансформуватися у стійкі риси особистості. [3, с. 66-70]

Інколи агресія може бути симптомом, який веде до більш глибокої причини – тривожності та страхів.

Тривога може набувати некерованих емоцій, оскільки на фізіологічному рівні вона є реакцією на зовнішню загрозу. Такі некеровані емоції батьки можуть сприймати як гнів, імпульсивність та агресію.

Коли дитина не може справитися з певним навантаженням, вимогами від дорослих, коли потрапляє в фрустраційний стан своїх потреб, тоді з нею може трапитися напад агресії, гніву, який супроводжуватиметься істерикою.

Через посилену тривогу діти можуть проявляти фізичну та вербальну агресію, проявляти аутоагресивні нахили в садку або школі через проблеми адаптації або соціалізації. Часто такі прояви виникають спонтанно і педагоги мають складнощі у правильному реагуванні на таку поведінку. Саме тому питання розгляду агресії як захисної реакції є достатньо актуальним на сьогодні. [6]

Зарубіжна наукова методологія та практика дослідження агресивної поведінки розглядає дане питання в рамках інстинктивістського (З. Фрейд, К. Лоренц та ін.), біологічного (В. Гесс, Р. Джекобс, С. Меднік, Д. Олдс та ін.), фрустраційного (Дж. Доллард, Л. Дуб, Н. Міллер та ін.), когнітивного (Л. Берковіц, Л. Ерон, Д. Зілманн, Л. Х'юсманн та ін.), соціального (А. Бандура, А. Басс, Р. Берон, Д. Річардсон, Б. Крейхі та ін.) підходів. [5, с. 10]

Серед українських науковців питання дитячої агресії досліджували Бовть О. Б., Карпінська Т. С., Олексюк Н. В., Титаренко Т. та інші.

Іванова А. вказує на такі причини агресивної поведінки:

1. біологічні
2. фізичні
3. хімічні
4. психологічні
5. соціальні

Останні два фактори є визначальними у формуванні агресивної поведінки дітей дошкільного віку.[2, с.28]

О. Бовть пояснює схильність дошкільнят до агресії порядком народження в сім'ї. Якщо дитина народилася в багатодітній родині, її агресія може бути спровокована гіперопікою, бути протестною реакцією на стиль виховання. Якщо батьки дотримуються попустительського стилю, дитина змушена бути більш самостійною, що в певних аспектах накладає на неї більше обов'язків, фрустрації бажань і потреб, взяття частини відповідальності за життя батьків на себе. Це провокує невротизацію, змушує дитину ставати «маленьким дорослим», через що агресія може бути захисною реакцією, породженою тривожністю, відчуттям виснаження і нереалізованості вікових потреб. [1, с. 94]

Основним засобом психологічної профілактики агресії у дітей дошкільного віку є ігротерапія. Г. Лендрет вказує на те, що вона становить собою цілісну систему терапії. Ключ ігротерапії – це побудова взаємин за допомогою іграшок і предметів, можливість винести внутрішній конфлікт у зовнішній тривимірний простір. Окрім цього, гра є провідним видом діяльності дитини-дошкільника, тому дозволяє розвиватися в рамках вікової психології,

набути гармонійної компенсації дефіцитів зони найближчого розвитку. [4, с. 37-38]

На думку Е. Каттанах через гру дитина створює вигаданий світ як спосіб осмислення реального. Парадокс полягає в тому, що здатність дитини до створення міфу, альтернативної реальності, допомагає зцілити її реальні травми з життя. [7, с.7]

Висновок. Для людини будь якого віку агресія є природним інстинктом. Вона дозволяє захищатися, рятувати власне життя. У поєднанні з мотивацією вона може допомагати досягати успіху. Але її вихід за межі прийнятної поведінки, перехід у неприйнятні, нехвальні форми створює складнощі, проблеми для існування особистості і оточення. Тому в соціумі залишається актуальним запит на компетентну, конструктивну реакцію на агресивну поведінку, особливо у дітей. Навчання навичкам саморегуляції і контролю, рефлексії і самокритичності дозволить прогнозувати варіанти розвитку агресивних інтенцій, зменшувати інтенсивність їх прояву та переводити її в продуктивне позитивне русло.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовть О. Причини агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Львів : Педагогіка і психологія, 1997. 156 с.
2. Іванова А. Психологічні особливості агресивної поведінки дітей дошкільного віку. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2023. Т. 1, № 1. С. 61–62. URL:<http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11201/1/24Ivanova.pdf> (дата звернення: 10.09.2023).
3. Карпінська Т. С. Ефективність профілактики агресивної поведінки дошкільників засобами рухової ігрової діяльності. Т. С. Карпінська // Вісник Прикарпатського університету. Серія : Фізична культура. – 2010. – Вип. 12. – С. 66–70
4. Карпінська Т. С. Психологічна профілактика агресії у дошкільників: [методичні рекомендації для студентів] / Т. С. Карпінська. – Івано-Франківськ, 2011. – 50 с.

5. Сивак А. Подолання агресивності у старших дошкільників засобами ігрової діяльності : бакалаврська робота : 053. Київ, 2022. 73 с. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/55513/1/Сивак_2022.pdf (дата звернення: 10.09.2023).

6. Як тривожність спричиняє агресію в дітей. Розвиток дитини. URL: <https://childdevelop.com.ua/articles/conflict/3684/> (дата звернення: 10.09.2023).

7. Cattanach A. Play Therapy: Where the Sky Meets the Underworld. London : J. Kingsley, 1994. 286 p.

УДК 316.62

Шкляр Ірина Миколаївна

магістрантка II курсу психологічного факультету

спеціальності 053 «Психологія»

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Науковий керівник: Драгола Л.В. кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ПРОЯВИ АГРЕСИВНОСТІ У ПІДЛІТКІВ ІЗ РОЗЛАДАМИ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Агресивність в психології може бути визначена як поведінка, спрямована на завдання шкоди чи причинення тиску іншим людям чи оточенню. Це може виявлятися в різних формах, включаючи фізичну агресію (напади, бійки), вербальну агресію (зневажливі слова, загрози), агресію в ігровій формі, реляційну агресію (виокремлення, ізоляція) тощо.

Деякі аспекти агресії можуть бути пов'язані з деякими нейрофізіологічними факторами, такими як активність певних частин мозку.

Отримання агресивної поведінки може бути результатом навчання та спостереження за іншими. Соціокультурні та економічні умови можуть впливати на рівень агресії в спільноті.

Ситуації стресу та невдачі можуть сприяти збільшенню агресивності. Деякі особистісні риси, такі як низька самоконтрольність, висока тривожність чи негативне самопочуття, можуть бути пов'язані із схильністю до агресії.

Культурні норми та стандарти можуть визначати, як сприймається та виражається агресія в певному суспільстві.

Агресивність може бути адаптивною, як у випадку захисту себе чи інших, але вона може також стати проблемою, коли вона виявляється непропорційною чи причиняє шкоду відносинам, роботі чи здоров'ю. Методи лікування та управління агресивністю можуть включати психотерапію, програми навчання навичкам соціальної адаптації та інші стратегії відповідно до конкретного контексту та ситуації.

Т. В. Алексєєва та Н. І. Ковальчишина в своїх працях зазначають, що власне агресія є девіантною та деструктивною поведінкою особистості. Ця деструктивна поведінка суперечить встановленим нормам та постулатам взаємодії людей у соціумі. Наслідок цієї поведінки може носити завдання різного типу шкоди:

- моральної;
- фізичної;
- матеріальної;
- психологічної[2].

Агресія у підлітків може бути нормальною частиною їхнього розвитку, але, в той же час, вона може викликати турботу, особливо якщо стає надто інтенсивною чи адаптивною. Підлітки можуть переосмислювати та пристосовувати своє розуміння соціальних ролей, шукати своє місце у спільноті, що може призвести до конфліктів.

Розглядаючи розлади харчової поведінки у підлітків це є серйозною проблемою, які можуть впливати на фізичне та ментальне здоров'я дитини.

Розлади харчової поведінки у підлітків характеризуються обмеженням прийому їжі, великим прагненням до втрати ваги, страхом набирати зайву вагу та спотвореною самооцінкою щодо власного тіла [5].

Можливості періодичними епізодами об'їдання великої кількості їжі за короткий період, які слідують за поведінкою компенсації, такою як спровоковане блювання, вживання ліків або надмірна фізична активність.

Окремою категорією виділяють розлад обжертства (Binge Eating Disorder) характеризується періодичними епізодами об'їдання без спровокованого блювання чи інших спроб компенсувати спожиту їжу.

Включають неформальні зразки неправильного харчування, які можуть включати занадто обмежений або занадто необмежений прийом їжі без наявності специфічних критеріїв для анорексії чи булімії[3].

Деякі фактори, які можуть впливати на розвиток розладів харчування у підлітків, включають:

Стандарти краси, ідеали тіла та суспільний тиск можуть впливати на перспективу підлітка щодо його власного тіла.

Стрес, депресія та інші емоційні проблеми можуть викликати розлади харчування як засіб копіngu або втрати контролю.

Спадковість може грати роль у схильності до розладів харчування, і деякі біологічні аспекти можуть впливати на регуляцію апетиту та ваги.

Сімейна динаміка, підтискання чи навіть зайвий фокус на зовнішньому вигляді може впливати на формування у підлітка негативного відношення до тіла та їжі.

Агресія, пов'язана із розладами харчової поведінки, може виникати з різних причин і вимагати комплексного підходу до розуміння та лікування. Ось деякі можливі взаємозв'язки між агресією та розладами харчової поведінки:

- Фізіологічні аспекти;
- Емоційні аспекти;
- Соціальні та психосоціальні аспекти;
- Психічне здоров'я.

Розглядаючи деякі розлади харчової поведінки, такі як анорексія чи булімія, можуть впливати на рівень гормонів, що може призвести до емоційного дисбалансу та агресивності.

Недостатнє харчування або надмірна концентрація на їжі може впливати на мозкову активність та настрій. Зниження інтелектуальної діяльності мозку та швидкості обробки інформації [4].

Розлади харчування можуть бути пов'язані із страхом перед набором ваги, неприйняттям свого тіла, що може викликати емоційний стрес і, внаслідок цього, агресивну реакцію.

Негативна самооцінка, яка часто супроводжує розлади харчової поведінки, може призвести до емоційного напруження та реакцій агресії.

Тиск відповідати соціальним стандартам краси може призвести до перевантаження і емоційного втомлення, що може виражатися агресією.

Розлади харчової поведінки можуть впливати на взаємодію з оточенням, включаючи сімейні та соціальні відносини. Через високий рівень незадоволення собою, підлітки відчують та транслюють агресивні форми поведінки.

Також, варто відзначити, що розлади харчової поведінки часто пов'язані із суміжними психічними розладами, такими як депресія чи тривожність, що може підвищити ризик агресивної поведінки.

Діагностика розладів харчової поведінки у підлітків зазвичай вимагає комплексного підходу та включає співпрацю між різними спеціалістами, такими як лікарі, психологи та інші фахівці. Ось деякі кроки, які можуть бути включені в процес діагностики:

1. Медичний огляд: Лікар може провести загальний медичний огляд для виключення фізичних причин змін у харчовому поведінці та забезпечення загального здоров'я підлітка.

2. Розмова та спостереження: Фахівець може провести співбесіду з підлітком, спробувати зрозуміти його ставлення до їжі, власного тіла, а також виявити будь-які фактори стресу чи емоційні проблеми.

3. Заповнення анкет: Використання спеціалізованих анкет та опитувальників, призначених для оцінки харчової поведінки та емоційного стану.

4. Визначення фізичного статусу: Вимірювання ваги, висоти та інших показників фізичного розвитку для визначення можливих змін у здоров'ї, пов'язаних із розладом харчування.

5. Оцінка психічного стану: Використання стандартних інструментів для оцінки психічного стану, таких як тести на депресію чи тривожність.

6. Консультація з психотерапевтом: Залучення психотерапевта або клінічного психолога для проведення психологічної оцінки та розуміння факторів, які можуть впливати на харчову поведінку.

7. Співпраця із сім'єю: Важлива роль у діагностиці відводиться сім'ї. Інформація від батьків чи опікунів може допомогти зрозуміти контекст та виявити можливі сімейні чинники, які можуть впливати на розлад харчування.

8. Моніторинг фізичного та емоційного стану: Регулярний моніторинг фізичного та емоційного стану під час лікування для визначення ефективності та коригування плану лікування [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – №3. – С. 26 – 33.
2. Кордунова Н. О. Загальний підхід і завдання вивчення дітей з афективними формами поведінки / Н. О. Кордунова, А. С. Денисюк // Психолого-педагогічне та медичне забезпечення соціалізації дітей вразливи категорій: Матеріали доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції із циклу "Сучасні підходи інтеграції та соціалізації дітей з особливими потребами", 17 січня 2008 року, м. Луцьк. – Луцьк, 2008. – С. 21 – 26.
3. Сілютіна О.М. Дослідження особливостей емоційного благополуччя та соціального здоров'я як аспектів тілесного інтелекту особистості. Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5-6 берез. 2021 р.). Київ, 2021. С.51–55
4. Шкарлатюк К. І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці / К. І. Шкарлатюк // Психологічні перспективи. –

Вип. 17. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк. – 2010. – С. 273 –280.

5. Язвінська Е.С.// Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. - Тілесний образ "я" як об'єкт психологічного дослідження 2013. - Т. 2, Вип. 10. - С. 342-346.

УДК 316.62

Юріна Юлія Анатоліївна, практичний психолог Добропільської загальноосвітньої школа I-II ступенів № 6 Добропільської міської ради Донецької області, Дошкільного навчального закладу загального розвитку № 29 "Джерельце" Добропільської міської ради, м.Добропілля

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ТА КОРЕКЦІЙНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ АГРЕСІЇ

Агресія – це поведінка, яка спричинює шкоду іншим людям або самій людині. Агресія проявляється у побитті інших людей, у вербальних образах, погрозах, ворожих насмішках, жартах, а також містить непрямі форми фізичної та вербальної агресії (бойкот, ворожа міміка та жестикуляція). Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма агресії – «кібертретирування» (cyberbullying), під яким розуміють розсилання повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій (інтернет, мобільний телефон).

Що впливає на агресивну поведінку?

Індивідуально-психологічні особливості: темперамент, характер, самооцінка, стан центральної нервової системи

Соціально-психологічні фактори: стиль виховання в сім'ї, вплив оточуючих тощо.

Причини агресивної поведінки у дітей:

- захворювання центральної нервової системи;

- відсутність базової довіри до світу, переживання страху та фрустрації;
- недорозвиток комунікативної мовленнєвої функції;
- незадоволеність потреби у визнанні ровесниками та дорослими;
- невміння адекватно виражати негативні емоції;
- невміння взаємодіяти конструктивно у конфліктних ситуаціях з ровесниками та дорослими тощо.

Агресія визначається як поведінка, спрямована на навмисне заподіяння шкоди іншій живій істоті. При цьому науковці розрізняють факт агресії (як поведінки, певних дій) та агресивності (як особистісної риси, схильності до агресивної поведінки). На основі використання трьох шкал (фізична-вербальна, активна-пасивна і пряма-непряма) виділяють вісім основних видів агресії:

- фізична агресія (напад);
- схильність до роздратування;
- негативізм;
- образа;
- підозрілість;
- вербальна агресія,
- аутоагресія.

Слово «агресія» латинського походження, «*agressio*» у перекладі означає приступ, нападки.

У психологічному словнику *агресія* тлумачиться як цілеспрямована індивідуальна чи колективна поведінка або дія з метою нанесення фізичної або психічної шкоди іншій людині чи групі людей аж до її знищення [5,с.8].

Розглянемо спочатку зовнішні причини агресивності: сім'я, у якій росте дитина. На жаль, багато батьків схильні до подвійних стандартів: на словах вони негативно ставляться до прояву агресії у дітей, бажають виховати дитину доброю, але в той же час заохочують прагнення дитини вирішити виниклі проблеми за допомогою сили. Якщо в родині фізичні покарання є нормальними, діти сприймають це як норму поведінки. Діти при виборі моделі

поведінки орієнтуються не на те, що говорять їхні батьки, а на те, що вони думають, відчувають, як себе ведуть; спілкування з однолітками.

У дитячому колективі часто сила є значущою, особливо серед хлопчиків. Якщо дитина потрапляє в "бійцівський" клас або групу, вона підлаштовується під загальний "настрій", переймає поведінку лідера або має більше проблеми в спілкуванні з однолітками. В такому випадку необхідно поміняти дитячий колектив, тоді і поведінка дитини зміниться. дитина може копіювати персонажів фільмів, придуманих героїв. Діти дивляться передачі, фільми, призначені для дорослих - бойовики, випуски новин, основні теми яких - шантаж, насильство, вбивства, катастрофи, тероризм. Ті ж теми мусуються в газетах, в книгах, в комп'ютерних іграх. Психіка юнаків не захищена від згубного впливу агресії зовнішнього світу, дитині необхідно підрости, зміцніти, до підліткового віку він уже зможе адекватно оцінювати що відбувається навколо і захищатися від тиску навколишньої дійсності.

Внутрішні причини агресивності:

- Агресивність - прояв внутрішнього дискомфорту, невпевненості.
- Невміння адекватно висловлювати негативні емоції, контролювати себе.
- Висока тривожність, відчуття знедоленої людини.
- Неадекватна самооцінка (частіше занижена).
- Прагнення привернути увагу дорослих.

Однак, незважаючи на наявність психологічних, фізіологічних, соціальних факторів, основні причини та умови прояву агресивності - це конфлікти (міжособистісні або внутрішньо-особистісні, усвідомлювані або неусвідомлювані) [4, с. 192].

Конфлікти в освітньому середовищі є невід'ємною складовою освітнього процесу. Сам по собі конфлікт між однолітками не є чимось незвичайним. Конфлікт включає в себе можливість особистісного зростання, оскільки зростає необхідність учитися відстоювати свою позицію перед однолітками, мати власну точку зору з будь-якого питання. Часто конфлікти в освітньому середовищі носять епізодичний характер, тобто спалахують час від часу між усіма учнями. Дитина, потрапивши в дитячий колектив, повинна навчитися

жити за його законами. Не завжди відразу вдається зробити це безболісно й легко.

Термін профілактика (від грец. *prophylaktikos* – запобіжний) поширений у багатьох галузях знань і в широкому сенсі розуміється як дії або механізми, які вживаються для недопущення певних відхилень.

Розглядати профілактику агресивної поведінки дітей як поодинокі заходи, є недоцільним, оскільки вона пов'язана із способом життя цільової групи. А її усунення потребує впливу на все соціальне середовище та залучення певних соціальних інститутів. Тому профілактичні програми є ефективними заходами, у процесі реалізації профілактичного впливу, який представляє собою спеціально розроблений комплекс (систему) заходів, спрямованих на запобігання конкретній соціальній проблемі.

Актуальність застосування профілактичних програм зумовлена необхідністю комплексного підходу до соціалізації та розвитку здобувачів освіти в умовах сучасної української школи. Особливістю застосування програм є гармонійне поєднання розвитку особистості дитини та профілактики труднощів і відхилень у соціалізації. Основними орієнтирами програм є формування у здобувачів освіти:

- уміння керувати власними емоціями та станами;
- критичного ставлення до себе й до інших людей;
- адекватної самооцінки;
- навичок відповідальної поведінки, зокрема, у ситуаціях ризику.

Наразі фахівцям психологічної служби у системі освіти рекомендується застосовувати наступний інструментарій для використання в роботі (Лист МОНУ від 18.05.2018 № 1/11-5480).

1. Програма курсу корекційних занять зі зниження агресивності дітей, укладач Дмитрюк О.С. практичний психолог ДНЗ № 4 <http://surl.li/llwfv>

2. Корекційно-відновлювальна програма «В злагоді з собою та іншими»/ автор-укладач Фалько Н.В. <http://surl.li/llvrm>

3. Програма профілактичних занять для учнів молодшого шкільного віку «Жити в злагоді з собою та іншими» Константинова Л. <http://surl.li/llwkz> [3]

4. Програма психолого-педагогічної корекції агресивних проявів у дітей підліткового віку «Життя без агресії» Полозюк Ю.М. <http://surl.li/llvsz> [6, с. 238]

5. Програма корекції девіантної поведінки у підлітків Комар Н.А. <http://surl.li/llwsg>

6. Корекційно-розвивальна програма «Розв'язання складних проблем» Боцвінко М.М. <http://surl.li/llvsz> [6, с. 410]

7. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» <http://surl.li/csksa>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берковиц Л. Агресія: причини, наслідки та контроль. СПб.: Прайм Єврознак, 2018. 512 с.

2. Демощук, М. На словах. Вербальна агресія як форма психологічного насильства [Текст] / М. Демощук // Психолог. – 2020. – № 6. – С. 8-19. 7. Інститут модернізації змісту освіти. Авторські програми [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surl.li/ctsiu>

3. Коломієць О. Г. Особливості соціально-педагогічних технологій попередження агресивної поведінки у дітей / О. Г. Коломієць // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – Вип. 144. – Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2009. – С. 71-75.

4. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К. : Вища школа, 1992. – 471 с.

5. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України) [Електронний ресурс] / упор.: В. Г. Панок, Ю. А. Луценко – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см.

6. Час обирати здоров'я [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surl.li/llswg>

Видання підготовлено до друку та віддруковано
редакційно-видавничим відділом КНЗ «ЧОПОПП ЧОР»
Зам. № 1676 Тираж 100 пр.
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1